MEDIActive
YOUTH
BALKANS

Сортирање факти од фикција:

Критичко размислување

наспроти

Информациски нарушшувања и пропаганда

УЧЕБНИК
2025

Co-funded by
the European Union

Оваа публикација е изработена во рамките на проектот
MEDIActive Youth: Informing the Balkans Project
поддржан од програмата Еразмус+.

Авторите на публикацијата се членови на експертскиот тим од партнерските организации, предводени од раководителот на тимот, Александар Павловиќ.

Конзорциумот на проектот се состои од шест организации, наведени подолу:

Centar za drustveno ekonomski razvoj
Србија, координатор

Bosnian Representative Association for Valuable Opportunities
Босна и Херцеговина

Центар за интеркултурен дијалог
Северна Македонија

Hrvatska edukacijska i razvojna mreza za evoluciju sporazumijevanja
Хрватска

Nevladino Udruzenje Prima
Црна Гора

Pertej Barrierave
Албанија

Co-funded by the European Union

Ставовите и мислењата искажани во публикацијата се на авторите и не ја отсликуваат нужно позицијата на Европската Унија или на Извршната агенција за образование и култура (EACEA). Ниту Европската Унија, ниту EACEA не се одговорни за содржината.

Содржина

Предговор: Информирање на Балканот 04

1. Вовед во писменост за вести 07
2. Типови медиуми: традиционални, дигитални, масовни и социјални 13
3. Улогата на алгоритмите и социјалните медиуми 17
4. Пост-вистина и информациски нарушувања 22
5. Ефективни стратегии за пребарување 32
6. Лажни вести, дезинформации и мисинформации 37
7. Алатки за проверка на факти и верификација 43
8. Слики и видеа генерирани со вештачка интелигенција 47
9. Младински медиумски активизам 52
10. Што е критичко размислување? 58
11. Вештини и алатки за критичко размислување 63
12. Логички заблуди 68
13. Критичко читање на медиумски пораки 74
14. Анализа на новинарски статии 79
15. Глобални перспективи за вестите 84

ПРЕДГОВОР: Информирање на Балканот

Целта на овој наставен материјал е да обезбеди знаења и вештини поврзани со писменоста за вести, критичко размислување и медиумски активизам за младинските работници/обучувачи од партнерските организации, но и за поширокаата јавност. По совладувањето на овој материјал и следните наставни програми за секоја од лекциите, тие ќе бидат оспособени да ги едуцираат младите за писменост за вести и критичко размислување. Претставници на организациите веќе учествуваа на обука во Белград, каде што ги усовршуваа своите пишувачки вештини и пишуваа за **Транснационален младински магазин** (TYM).

За темата на Проектот, заеднички ја избравме писменоста за вести, која е дел од медиумската писменост и вклучува поседување на вештини за критичко размислување за оценување (или судење/анализирање) на веродостојноста и кредибилитетот на вестите/информациите. Сите партнери се согласија дека оваа тема е клучна и навремена и дека би било од огромно значење да се креираат едукативни содржини од оваа област. Исто така заклучивме дека е неопходно да се продолжи со градење капацитети на млади новинари, како што ЦСЕР (CDER) го прави веќе со години (преку Еразмус+ проекти), за младите преку медиумски активизам да можат активно да учествуваат во општествените и демократските процеси, особено на Балканот. Затоа, решивме темите на овој проект да бидат: писменост за вести, критичко размислување и медиумски активизам.

Преку присуство на обуката во Белград, користењето на овој наставен материјал и други активности, учесниците развиваат разни знаења и вештини во областите на писменост за вести, критичко размислување и медиумски активизам. Тие учат: што е писменост за вести и нејзиното значење за индивидуата и општеството; како медиумите и новинарството влијаат во ерата на пост-вистина; како да се препознаат манипулативни техники; како да идентификуваат лажни вести, слики, видеа и профили; што претставува информациско нарушување и загадување со информации; што се алгоритми, филтер балони и ехо-комори; како да се најдат и користат сигурни извори и како ефективно да се пребарува на интернет... и уште многу други содржини што ќе го подобрат нивното разбирање на медиумите и нивната способност за критичка анализа и креативна продукција на медиумски содржини, особено за пишување за медиуми.

Овој наставен материјал содржи две главни компоненти.

Сегментот за писменост за вести вклучува основни знаења и вештини за писменост за вести и критичко размислување, неопходни за разбирање на современите медиуми и медиумска содржина, како и за разбирање и толкување на пораките што ги примаме и испраќаме преку масовните медиуми. Учесниците ќе бидат запознаени со клучните концепти во областа на медиумите и комуникацијата, и ќе бидат охрабрени и поттикнати да преземат критички, активен и општествено одговорен пристап кон современиот медиумски пејзаж.

Овој сегмент ги опфаќа следните теми:

- значењето на **писменоста за вести**
- пост-вистина и **лажни вести**
- **информациски нарушувања**
- улогата на интернетот и социјалните медиуми во **загадувањето со информации**
- ерата на **алгоритмите.**

Исто така се опфатени неколку пошироки области од медиумскиот универзум, како:
Типови медиуми – *традиционални наспроти социјални;* **пристрасност во медиумите; „лажни“ вести** и како да се препознаат (CRAP тест); **младински медиумски активизам,** кој вклучува и кратки инспиративни приказни и студии на случај за највлијателните понови примери на младински активизам преку медиумите. Учесниците ќе го применат стекнатото знаење преку пишување статии (кои потоа ќе бидат објавени на TYM).

Во сегментот за **критичко размислување,** читателите детално ќе се запознаат со концептот на критичко размислување и ќе го практикуваат во својата работа преку примери и вежби. Учесниците ќе стекнат практично разбирање за тоа како критичкото размислување може да им помогне на учениците да развијат компетенции како што се автономија, решавање проблеми, преиспитување на основните претпоставки или перспективи/ гледишта содржани во медиумска, текстуална или визуелна содржина.

Учесниците активно ќе истражуваат разни корисни, бесплатни алатки, како на пример: фокусирање на перспективата на раскажувачот, идентификување на основните претпоставки, ставови и тврдења содржани во медиумските пораки, применување на основни критички прашања, како што се: кои тврдења имплицитно се присутни во пораката?, како различни медиумски форми (текст, вести, илустрации, видео монтажа…) промовираат одредени гледишта?, кои се границите на една перспектива?, размислување надвор од рамката и слично.

Тие исто така ќе предложат примери на активности што ефективно ги интегрираат вештините за критичко размислување.

Дополнително, учесниците ќе научат како критички да размислуваат за вестите (како критички да ги консумираат вестите), преку презентации и работилници на следните теми:

- извори на **доверливи информации**
- ефективни **стратегии за пребарување,** управување со филтри
- **алатки и техники за верификација**
- платформи и сервиси за **проверка на факти**

Посебно внимание е посветено на запознавање на учесниците со постоечките отворени едукативни ресурси (OER) во областа на писменоста за вести и критичкото размислување, кои можат да ги користат за унапредување и практикување на своите вештини за критичко размислување.

Лекција 1

Вовед во писменост за вести

ДЕФИНИЦИЈА И ОПФАТ НА ПИСМЕНОСТА ЗА ВЕСТИ

Писменоста за вести претставува способност критички да се анализираат извори на вести, да се идентификува пристрасност и да се процени точноста на информациите. Со експлозијата на дигиталните и социјалните медиуми, вестите сега доаѓаат до публиката инстантно, но ова брзо споделување понекогаш може да го наруши квалитетот и доверливоста на информациите. Писменоста за вести им помага на луѓето да ги разликуваат доверливите извори од недоверливите, овозможувајќи им да разберат кои фактори ја прават една информација сигурна.

Писменоста за вести, всушност, **оди подалеку од обичната проверка на факти.** Таа подразбира препознавање на различните типови на новинарска содржина, вклучително и информативни вести, уреднички коментари, колумни и спонзорирана содржина. Разбирањето на овие разлики е од суштинско значење, бидејќи секој тип има своја посебна цел. На пример, колумните изразуваат конкретен став и имаат за цел да поттикнат дебата, додека информативните вести обично се наменети за пренесување на фактички информации без лична пристрасност.

Понатаму, писменоста за вести ги охрабрува читателите да ги испитаат мотивите зад вестите. Дали содржината има за цел да информира, убеди или забавува? Дали постојат политички, комерцијални или идеолошки мотиви? Препознавањето на овие основни фактори им овозможува на корисниците подобро да проценат дали информацијата што ја добиваат е целосна, точна и избалансирана.

УЛОГАТА НА ВЕСТИТЕ ВО ОПШТЕСТВОТО

Вестите имаат суштинска улога во обликувањето на јавното разбирање и демократското учество. Нивната главна функција е да ги информираат граѓаните за настаните и прашањата што влијаат на нивниот живот – од локални случувања до меѓународни развојни процеси. Тие нудат контекст за донесување граѓански и лични одлуки, како што се гласање, здравствена заштита и јавна политика.

Во демократските општества, вестите служат како алатка за отчетност. Преку известување за дејствијата на владата, корпорациите и општествените прашања, новинарите ги држат моќните институции одговорни. Истражувачкото новинарство, на пример, открило големи скандали, корупција и злоупотреби, овозможувајќи ѝ на јавноста да побара промени и правда. Без вестите, многу прашања што влијаат врз јавното добро би останале незабележани, оставајќи ја моќта без надзор и намалувајќи ја транспарентноста.

Дополнително, писменоста за вести поттикнува одговорно консумирање на медиумите. Корисниците не учат само како да препознаат доверливи извори, туку и како да ги разберат етичките одговорности поврзани со споделувањето на информации. Да се биде медиумски писмен значи да се препознае сопствената улога во спречувањето на ширењето на дезинформации. На пример, пред да се сподели некоја статија, треба да се земе предвид дали потекнува од веродостоен извор и дали информацијата е проверена. Оваа практика на саморегулација е клучна за одржување на добро информирано општество и за намалување на негативното влијание на дезинформациите врз јавното мислење.

ЗОШТО Е ВАЖНА ПИСМЕНОСТА ЗА ВЕСТИ

Во денешната медиумска средина, потребата од писменост за вести е поитна од кога било. Интернетот ја демократизираше информацијата, овозможувајќи речиси секој да создава и споделува содржини. Иако ова ја направи информацијата подостапна, истовремено создаде средина во која дезинформации, пропаганда и сензационализам можат лесно да се шират. Овој „информациски преголем товар“ ја отежнува разликата помеѓу веродостојни информации и лажни или пристрасни наративи.
Дезинформациите и „лажните вести“ претставуваат сериозна закана. Дезинформациите се шират многу брзо, особено преку социјалните мрежи, често поттикнувајќи страв, лутина и збунетост. Лажните информации за клучни теми, како што се јавното здравје, изборите и климатските промени, можат да имаат реални последици, влијаејќи врз тоа како луѓето донесуваат одлуки и реагираат на настани. На пример, за време на пандемијата со COVID-19, дезинформациите за вирусот и вакцините доведоа до збунетост, неодлучност, а во некои случаи и до штетни здравствени последици.

Писменоста за вести ги оспособува поединците да ги препознаат и предизвикаат ваквите лажни наративи. Тоа вклучува поставување прашања како: Кој ја создаде оваа содржина? Кој е неговиот мотив? Дали информацијата е потврдена од доверливи извори? Со развивање на вакви вештини за критичко размислување, писменоста за вести им овозможува на луѓето да донесуваат информирани одлуки засновани на веродостојни информации, наместо да станат жртви на дезинформации.
Дополнително, писменоста за вести поттикнува одговорно консумирање на медиумите. Корисниците не учат само како да ги идентификуваат сигурните извори, туку и да ги разберат етичките одговорности поврзани со споделување информации. Да се биде медиумски писмен значи да се препознае сопствената улога во спречување на ширењето на дезинформации. На пример, пред да се сподели некоја статија, треба да се земе предвид дали потекнува од кредибилен извор и дали информацијата е проверена. Оваа практика на саморегулација е клучна за одржување на информирано општество и за намалување на негативното влијание на дезинформациите врз јавното мислење.

ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА НА ПИСМЕНОСТА ЗА ВЕСТИ

За подобра илустрација, следуваат неколку практични чекори за примена на вештините за писменост за вести во секојдневниот живот:

- **Проверка на изворот:** ***Секогаш проверувајте го потеклото на веста***
  Доверливите извори обично имаат репутација за точност и професионалност, како што се етаблирани весници, истражувачки институции и верификувани експерти. Медиуми со сомнителна репутација или јасна пристрасност веројатно не се доверливи.

- **Крстосување на информации:** ***Не се потпирајте само на еден извор за важни теми.***
  Проверете ја истата информација во други реномирани медиуми за да ја потврдите нејзината валидност. Разновидните извори обезбедуваат поширока перспектива, особено за комплексни прашања.
- **Разбирање на пристрасноста:**
  Сите медиумски извори, дури и реномираните, можат да имаат одредено ниво на пристрасност врз основа на нивната уредничка политика или целна публика. Свесноста за овие пристрасности им помага на корисниците да ги толкуваат информациите пообјективно. Читањето од различни извори со различни гледишта може да помогне да се надмине сопствената пристрасност.
- **Алатки за проверка на факти:** ***Користете веб-страници за проверка на факти***
- Фактите што ги читате на социјалните мрежи може лесно да се проверат преку алатки како Google Fact Checking или веб-страницата на International Fact Checking Network при Poynter. Видеа може да се проверуваат со YouTube DataViewer, а Google Lens може да се користи за пребарување преку фотографии. Исто така, можете да се потпрете на локални организации и платформи за проверка на факти за да проверите сомнителни тврдења. Овие алатки се создадени за да ја утврдат веродостојноста на широко распространети содржини.
- **Внимателно споделување:**
  Пред да споделите некоја информација на социјалните мрежи, *одвојте момент за да ја проверите нејзината веродостојност.* Промисленото споделување помага во намалување на ширењето на дезинформации и создавање на поинформирана онлајн заедница.

Движејќи се низ сè покомплексниот медиумски пејзаж, писменоста за вести станува неопходна вештина. Таа им овозможува на поединците не само да ја разликуваат квалитетната и доверлива вест, туку и да ја препознаат моќната улога што медиумите ја имаат во обликувањето на општеството и јавното мислење. Со развивање на овие вештини, учесниците ќе можат да пристапат кон медиумите со покритичен поглед, станувајќи одговорни корисници и активни придонесувачи во едно информирано и демократско општество.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- An Overview of Media Literacy (EU, 2008):
  Дава краток преглед на општите трендови во медиумската писменост во ЕУ во последните децении.
- Grunwald Declaration on Media and Information Literacy in the Digital Era
  Едногласно усвоена од претставниците на 19 земји на Меѓународниот симпозиум на УНЕСКО за медиумско образование во 1982 година во Грунвалд, Сојузна Република Германија.
- UNESCO – Media Literacy and New Humanism:
  Книга за потенцијалот на медиумската писменост во насока на хуманизација и развивање на нов хуманизам, со цел да се поттикне разбирање и почитување на културната различност, да се охрабри интеркултурен дијалог и да се надминат деперсонализирачките ефекти на масовната технологија.
- UNESCO Media Education: A Kit for Teachers, Students, Parents and Professionals
  Обезбедува сложен и сеопфатен преглед на медиумското образование, опфаќајќи ги сите медиуми, стари и нови.

Лекција 2

Типови медиуми: традиционални наспроти дигитални, масовни и социјални

ВОВЕД

Брзиот развој на различни комуникациски платформи го промени начинот на кој луѓето пристапуваат до информации, ги споделуваат и комуницираат меѓусебно. Во минатото, медиумскиот пејзаж бил доминиран од традиционални платформи, како што се телевизија, радио, весници и списанија. Денес, медиумите значително се развија и ги вклучуваат дигиталните и социјалните медиуми, што претставува спој на традиционална масовна комуникација со нови, подинамични формати. Интензивниот технолошки развој, заедно со глобализацијата, доведе до формирање на т.н. „глобални села“, каде што електронските медиуми ги поврзуваат луѓето во една интерконектирана глобална заедница (McLuhan, 1962).

Традиционалните медиуми се потпираат на добро воспоставени новинарски и продукциски практики, кои често се сметаат за поверодостојни поради уреднички надзор и структуриран пристап. Тоа е еднонасочен модел на комуникација, каде што медиумот испраќа информации до публиката со ограничена или никаква можност за директна интеракција (McQuail, 2010).

Од друга страна, **дигиталните медиуми** се појавија со подемот на интернетот, овозможувајќи побрза и поинтерактивна комуникација. Овие платформи го олеснуваат двонасочниот проток на информации и директно вклучување на публиката. Социјалните медиуми го засилија овој тренд, дозволувајќи им на корисниците да креираат, споделуваат и коментираат содржини во реално време. Но, оваа брзина и леснотија на споделување информации доаѓа со цена — помалку контролирани стандарди за квалитет и зголемена можност за ширење лажни информации. Затоа е клучно да се спроведува проверка на факти и истражување во позадина за да се потврди кредибилитетот на содржината.

Секој тип медиум има своја улога: традиционалните медиуми често се сметаат за поверодостојни поради својата историја и професионални стандарди, додека дигиталните и социјалните медиуми се истакнуваат со својата интерактивност и брзина. Како што медиумите продолжуваат да се развиваат, важно е да се разберат разликите меѓу нив и како тие влијаат врз тоа како се создаваат, споделуваат и консумираат информации.

ТРАДИЦИОНАЛНИ ТИПОВИ МЕДИУМИ

Традиционалните медиуми главно се карактеризираат со еднонасочна комуникација, каде што информациите се емитуваат до јавноста без механизми за директна повратна врска — спротивно од интерактивната природа на дигиталните медиуми. Тие служеле како темел на масовната комуникација со векови и се познати по својата структуирана и уреднички надгледувана содржина.

Печатени медиуми

Во оваа категорија спаѓаат весници, списанија и стручни журнали, кои долго време биле клучни за ширење информации и поттикнување јавна дебата. Весниците обично се фокусираат на дневни настани, нудејќи детални извештаи, анализи и уреднички ставови. Списанијата се насочени кон специфични целни групи, покривајќи различни теми. Веродостојноста на печатените медиуми се темели на новинарскиот интегритет и деталниот процес на проверка на факти (Schudson, 2001).

Емитувани медиуми

Овде спаѓаат телевизијата и радиото, кои доставуваат содржини до широка публика преку регулирани и однапред дефинирани термини на емитување. Телевизијата се истакнува поради својата визуелна привлечност и опфат на различна демографија преку вести, забава и едукативни програми. Радиото, пак, останува значаен медиум за локални вести и навремено информирање.

Надворешни медиуми

Често нарекувани и медиуми надвор од домот, вклучуваат билборди, постери и реклами на јавен превоз. Овој тип медиуми е дизајниран да допре до луѓе во јавни простори, максимизирајќи видливост и изложеност. Надворешните медиуми најчесто се потпираат на силен визуелен ефект и кратки, јасни пораки за да ја привлечат вниманието на минувачите (Taylor, 2010).

ДИГИТАЛНИ МЕДИУМИ

Дигитални медиуми

Дигиталните медиуми го трансформираа начинот на создавање, споделување и консумирање информации, уривајќи ги традиционалните граници и овозможувајќи поинтерактивна околина. Овие платформи се карактеризираат со зависност од интернет, што овозможува речиси моментална дистрибуција на содржина и повратна информација од глобалната публика.

Веб-страници и блогови

Веб-страниците и блоговите претставуваат основни елементи на дигиталните медиуми, овозможувајќи на организации, медиуми, бизниси и поединци да споделуваат содржини во визуелен формат – текстови, видеа и интерактивни алатки. Веб-страниците главно служат како официјални платформи, додека блоговите нудат поперсонализирани и често субјективни мислења.

Социјални медиуми

Платформи како Facebook, Twitter (сега X), Instagram и LinkedIn го редефинираа дигиталниот медиум со фокус на содржина генерирана од корисници и интеракција. Овие платформи поттикнуваат култура на учество, каде што корисниците се и потрошувачи и создавачи на содржина. Виралната природа на социјалните медиуми овозможува брзо ширење на информации, но истовремено претставува предизвик во однос на дезинформациите и точноста на содржината.

Видео стриминг услуги

Платформи како YouTube, Netflix и Twitch играат централна улога во дигиталните медиуми, нудејќи содржини приспособени според интересите на корисниците. YouTube, на пример, им овозможува на корисниците да поставуваат и споделуваат видеа на најразлични теми. Функцијата за „live streaming“ дополнително ја засилува интерактивноста преку коментари во реално време и директен контакт помеѓу креаторите и гледачите (Lotz, 2017).

Интерактивни медиуми

Интерактивните медиуми вклучуваат алатки и платформи што бараат активно учество од корисниците, како виртуелна реалност (VR), зголемена реалност (AR) и интерактивни едукативни веб-страници. Тие нудат импресивни искуства што надминуваат пасивно следење содржина, овозможувајќи на корисникот самостојно истражување и навигација. Ова има практична примена во образованието, обуките и забавата, каде се користат технологии како VR за симулација на реални ситуации (Ryan, 2015).

СПОРЕДБА ПОМЕЃУ ТРАДИЦИОНАЛНИТЕ И ДИГИТАЛНИТЕ МЕДИУМИ

Главните разлики меѓу овие два типа медиуми се однесуваат на обемот на публиката, интеракцијата, пристапноста и кредибилитетот. И традиционалните и дигиталните медиуми имаат важна улога во современата комуникација, иако служат за различни цели и се насочени кон различни типови публика.

Интеракција со публиката

Традиционалните медиуми се познати по еднонасочната комуникација и пасивното учество на публиката. Механизмите за повратна врска, како што се писма до уредникот или телефонски јавувања, се побавни и ограничени на одредени контексти.

Од друга страна, дигиталните медиуми ја поттикнуваат двонасочната комуникација, дозволувајќи веднаш повратна реакција преку коментари, споделувања, лајкови и директни пораки.

Пристапност и дофат

Географските и временските ограничувања ја намалуваат пристапноста на традиционалните медиуми. На пример, телевизиските програми се емитуваат во точно определено време, а весниците најчесто достигнуваат публика само во одреден регион.

Дигиталните медиуми, пак, се достапни во секое време и од секаде, што овозможува глобален дофат.

Персонализација на содржината

Традиционалните медиуми нудат стандардизирана содржина со ограничена можност за персонализација. Наспроти тоа, дигиталните медиуми користат алгоритми за да понудат содржина според интересите, историјата на пребарување и демографијата на корисникот. Иако оваа персонализација ја зголемува релевантноста на содржината, таа може да создаде „ехо-комори“, каде што корисниците се изложени само на гледишта што веќе ги прифаќаат, ограничувајќи ја нивната изложеност на различни перспективи.

Кредибилитет и проверка на факти

Традиционалните медиуми се доживуваат како поверодостојни поради строгите стандарди за уредништво и проверка на факти. Пред да се објави содржина, таа минува низ повеќе фази на верификација.

Кај дигиталните медиуми, кредибилитетот е променлив бидејќи секој може да објавува содржина без систем за контрола. Ова ја олеснува појавата и ширењето на лажни вести преку социјалните мрежи. Затоа, иницијативите за проверка на факти се клучни, но и покрај тоа, брзината со која се шират непроверени содржини останува предизвик (Graves, 2016).

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- McLuhan, M. (1962). The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man

  Клучна книга што ги анализира ефектите на масовните медиуми, особено печатот, врз европската култура и човечката свест.

- Graves, L. (2016). Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism
  Претставува привлечна историја водена од истакнати личности за движењето за проверка на факти и неговата понова еволуција од блогосферата, со осврт на неговото револуционерно преобликување на новинарската етика и практика.

- Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society
  Револуционерно дело за влијанието на ерата на информациите врз сите аспекти на општеството.

- Schudson, M. (2001). The Sociology of News
  Личен, продорен и сеопфатен приказ за современите медиуми за вести.

Лекција 3

Улогата на алгоритмите и социјалните медиуми

Во денешно време, главен извор на вести и информации за голем дел од младите луѓе се социјалните медиуми. Тоа значи дека и издавачите на вести и корисниците се зависни од алгоритми кои целосно го одредуваат типот на содржина што ќе им биде прикажана.
За издавачите, ова значи дека мора да ги прилагодат насловите, фотографиите и целите статии според тоа како ќе предизвикаат ангажман – кликови, споделувања и лајкови – на платформите на кои ги објавуваат.

Алгоритмите на социјалните медиуми се збир од пресметки и правила што ги користат платформите за да одредат кој тип содржина ќе се приоритизира во фидовите на корисниците. Едноставно кажано, колку подолго гледате некоја објава (фотографија, видео, текст), толку повеќе слични содржини ќе ви се појавуваат. Доколку стапите во интеракција со неа – читате коментари, лајкувате, коментирате, споделувате или зачувувате – бројот на слични објави во вашиот фид ќе се зголеми уште повеќе. Ова не се однесува само на една платформа. На пример, ако реагирате на одреден тип содржина на Facebook, многу е веројатно дека слична содржина ќе ви се појавува и на другите платформи кои ги користите. Одредени апликации ги користат податоците од вашиот профил за да ви прикажат „соодветна“ содржина – врз основа на вашата националност, возраст, местото каде што живеете, образованието, работното место и слично. Секоја социјална мрежа постојано ја следи активноста на своите корисници за да утврди кој тип содржина ќе биде најинтересен за нив. Сè со една цел — да ги задржи што е можно подолго на платформата. Но што значи оваа цел кога станува збор за ширење и промовирање на новинарска содржина?

Користењето на алгоритми можеби на некои им звучи привлечно, бидејќи помага при полесно сортирање на содржината. Сепак, алгоритмите исто така можат да се користат за ограничување или целосно исклучување на одредени мислења и информации, доколку се процени дека таа содржина не е доволно „ангажирачка“ за целната група на корисници. Алгоритмите исто така ја одредуваат редоследноста и времето кога одредена содржина ќе им биде прикажана на корисниците. Ова значи дека ако некој се информира исклучиво преку социјалните медиуми, постои голема веројатност да формира мислење што е значително пристрасно и ограничено. Алгоритмите се „хранат“ од потврдната пристрасност (confirmation bias) – односно склоноста на корисниците да бараат информации што ги потврдуваат нивните постојни ставови – и создаваат филтер балони (filter bubbles), со што ги засилуваат однесувачките шаблони на корисниците и го ограничуваат критичкото размислување.

ПРИМЕРИ ОД ПРАКТИКА

Претседателските избори во САД обично се најследените избори во светот. Толку се популарни, што дури и се спроведуваат истражувања за тоа како би гласале граѓаните од други земји доколку беа американски државјани. Затоа, влијанието на алгоритмите врз политиката често се анализира токму преку овие избори и врз самите американски гласачи.

На пример, истражувањата покажуваат дека на повеќе од половина од корисниците на **Facebook** кои биле опфатени со студијата, им била прикажувана содржина што одговара на нивните политички ставови, додека само 14,7% редовно гледале „спротивставена“ содржина (на пример, либерали што гледаат конзервативни објави и обратно). Дополнително, истражувањата покажуваат дека **Twitter** (сега X) значително го намалил бројот на гласови што Доналд Трамп ги добил на изборите во 2016 и 2020 година, како резултат на „либерални“ твитови што влијаеле врз умерените гласачи да не гласаат за него. Овие примери покажуваат колку социјалните медиуми можат силно да влијаат врз резултатите од изборите. Ако ги земеме предвид алгоритмите и нивната улога во ограничувањето на информациите што ги добиваат корисниците, не можеме да не се запрашаме: Дали социјалните медиуми треба да бидат построго регулирани кога станува збор за информирање?

Алгоритмите исто така го **зголемуваат консумирањето на лажни вести.** Бидејќи тие се базираат на анализа на содржина со која корисникот најмногу комуницира или ја гледа подолго време, тоа може да доведе до искривена слика за реалноста. Во пракса, ова беше особено забележливо за време на пандемијата со COVID-19, кога се проширија многу лажни информации за вакцините, што доведе до пораст на антиваксерското движење.

Голем дел од „доказите“ што ги користеа противниците на вакцините потекнуваа од социјалните мрежи и YouTube, наместо од стручни и рецензирани научни извори. Читањето само неколку такви статии или гледање видеа беше доволно алгоритмите на сите платформи да започнат да „бомбардираат“ со слична содржина, со цел да го задржат вниманието на корисникот и да го натераат да помине што е можно повеќе време онлајн.

ДИВЕРЗИФИКАЦИЈА НА КОНСУМИРАЊЕТО ВЕСТИ

За да се избегнат негативните ефекти од едностраните вести, најчесто предизвикани од алгоритмите (како што беше објаснето погоре), треба да се преземат неколку чекори. Најпрво, важно е да се нагласи дека диверзификацијата на изворите на вести не е значајна само за добивање поточни и проверени информации, туку и за менталното здравје на поединецот.

Континуираното изложување на исти тип вести (особено негативни) може сериозно да влијае на психичката состојба. Истражувањата покажуваат дека прекумерното следење вести – особено сензационалистички приказни – може да ја зголеми веројатноста за анксиозност, депресија и дури и самоубиствени мисли.

Затоа, еве неколку конкретни чекори кои можат да помогнат:

- **Оценете ги вашите тековни навики за следење вести и користење социјални медиуми.**
  Проверете дали информациите што ги добивате и вестите што ги читате се ограничени само на тоа што ви се појавува во фидот. Запишете ги темите што најчесто се појавуваат и проверете дали постои шема што би укажала дека тоа е резултат на алгоритми.
- **Размислете каков сè вид на вести постои околу вас.**
  Разговарајте со вашето семејство и пријатели за нивните навики за консумирање медиуми. Проверете дали тие имаат различни навики што можат да ви помогнат да ги проширите сопствените. Исто така, направете сопствено истражување и читајте медиуми што ретко – или воопшто – ви се појавуваат во фидот.

- **Диверзифицирајте ги вашите извори.**
  Нема ништо погрешно во тоа да ги добивате вашите информации од социјалните медиуми. Но, да се информирате исклучиво преку социјалните медиуми не е правилно. Обидете се да ги диверзифицирате изворите на информации, особено ако најдете такви што се точни и не објавуваат сензационалистички вести направени за кликови и споделувања.
- **Проверете ја веродостојноста.**
  Обично, повеќе медиуми известуваат за иста тема или настан. Ако се интересирате за одредена тема или случување, обидете се да читате за тоа од повеќе извори, особено од оние што се поверодостојни. Запомнете, ако постојано отворате статии што ја претставуваат истата гледна точка, алгоритмите ќе ви прикажуваат само такви содржини. Понекогаш, ако сакате да добиете прецизна слика и да оформите објективно мислење, мора сами да ја побарате спротивната перспектива.
- **Уверете се дека информацијата ви е навистина корисна.**
  Обидете се да се фокусирате на вести што ве интересираат, и тоа од реномирани извори. Сензационалистичките приказни обично се појавуваат во фидовите на социјалните медиуми затоа што привлекуваат најмногу кликови и споделувања, дури и кога читателите не се заинтересирани за темата. Затоа, останете во рамките на вашите интереси и имајте предвид дали целта на приказната е да ве информира или само да ве натера да кликнете и споделите.

Постојат неколку **прашања** што можете да си ги поставите себеси (или на другите) за да проверите дали вие – и тие – го диверзифицирате начинот на кој консумирате вести:

- Дали користам широк спектар на **различни извори**?
- Дали вестите што ги читам ми се **интересни?**
- Дали сум свесен/свесна дека иако сензационалистичките приказни знаат да бидат интересни, возбудливи или провокативни, тие исто така може да бидат и **лажни?**
- Дали вестите што ги читам се добро истражени, веродостојни и се потпираат на **легитимни извори?**
- Дали користам **различни апликации и издавачи** за да ги добијам вестите?

И, понекогаш, едноставно ви треба пауза.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- Algorithms & Quality New

  Како можеме да обезбедиме алгоритмите да препознаваат и промовираат новинарство засновано на факти и независност?

- 2020 Election Studies Reveal Power of Facebook, Instagram Algorithms

  Истражување објавено во списанијата Наука и Природа, дел од досега најобемниот научен проект кој ја испитува улогата на социјалните медиуми во американската демократија.

- The Effect of Social Media on Elections: Evidence from The United States

  Е-студија за тоа како социјалните медиуми влијаат врз изборните резултати во САД.

- How Facebook's newsfeed algorithm shapes childhood vaccine hesitancy

  За да се намали ефективноста на (дез)информациите за вакцините, од клучно значење е јавноста да се едуцира за тоа како алгоритмите на социјалните мрежи донесуваат одлуки за прикажување содржина во фидовите.

Лекција 4

Пост-вистина и информациски нарушувања

ВОВЕД

Денес, медиумите и интернетот се преплавени со огромна количина информации, од кои значителен дел е неточен или целосно лажен. Оваа презаситеност со информации ја префрла одговорноста врз поединците – самите тие треба да утврдат што е вистина, а што не.

Последиците од широко распространетата дезинформација можат да бидат сериозни. Ако голем дел од населението верува во фактички неточни тврдења, тогаш одлуките – и политички и општествени – се базираат врз лажни темели, што може да го загрози општото добро. Овие динамики ја потенцираат суштинската важност на точните информации во формирањето на колективни политики и индивидуални избори.

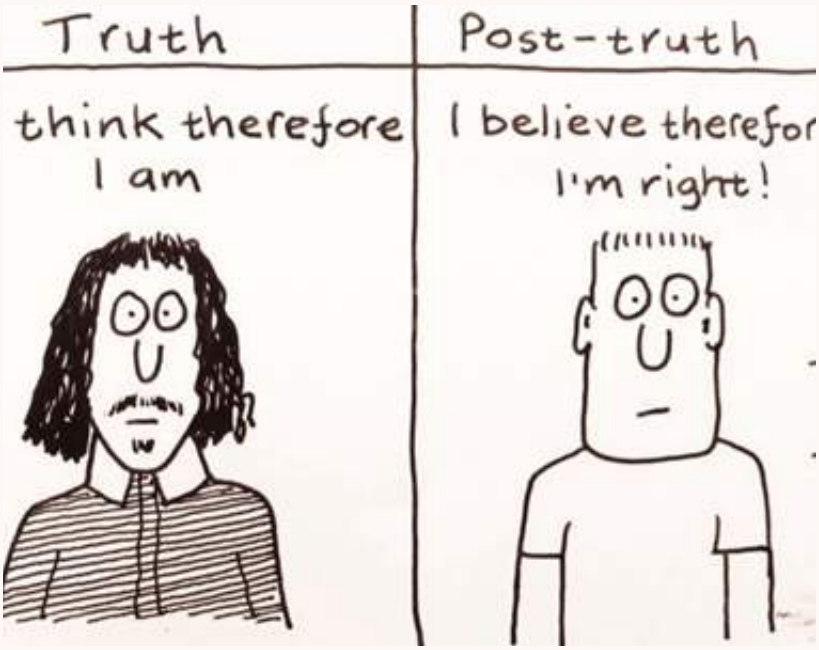
За ефикасно справување со дезинформациите и манипулативните содржини, неопходно е да се разберат неколку клучни поими – како луѓето добиваат информации, како ги формираат своите убедувања и ставови, и како функционираат механизмите преку кои лажните информации се создаваат, се шират и стануваат убедливи.

ПОСТ-ВИСТИНА

Во сè поголем број случаи, луѓето се склони да веруваат во информации што се усогласени со нивните емоции и лични уверувања, наместо во факти што се објективно потврдени.

Терминот пост-вистина се однесува на состојби во кои објективните факти имаат помало влијание врз јавното мислење отколку влијанието на емоциите и личните уверувања.

Политиката на пост-вистина напредува во поларизирана средина, каде што „вистината“ е поделена на „моја вистина“ и „твоја вистина“. Лажните вести ја продлабочуваат поларизацијата, предизвикуваат корупција и го разјадуваат ткивото на демократијата. Со други зборови, веќе постоечките политички и општествени поделби се дополнително зајакнати преку ширењето на лажни информации.

Информациски нарушувања

Терминот „лажни вести“ не ја опфаќа целата сложеност на погрешната и манипулативна содржина, бидејќи дел од таквата содржина не е нужно целосно лажна. Затоа, во научната и медиумската заедница сè почесто се користи терминот „информациски нарушувања“, кој се однесува на поширок феномен што вклучува различни степени на измама, манипулација и штета.

Постојат три главни категории на информациски нарушувања.

- **Дезинформација**

  Содржина што е намерно лажна и се споделува со цел да предизвика штета. Примери за дезинформација се: фабрикувани или манипулирани фотографии и видеа, теории на заговор или лажни гласини.

Пример: *За време на претседателските избори во Франција во 2017 година, на социјалните мрежи се прошири гласина дека Емануел Макрон има тајна сметка на Бахамите. Беа објавени лажни документи со негов потпис и лажни податоци од наводна банка. Истрагата докажа дека сето тоа било фабрикувано, со цел да се дискредитира кандидатот и да се одвратат гласачите.*

Во последните три години се проширија бројни мисинформации поврзани со војната во Украина. Статијата на Snopes со наслов *UKRAINE: New Crisis, Grimly Familiar Disinformation Trends* открива голем број рециклирани видеа, навредливи мемиња, како и теории на заговор што шират страв, кои се класифицирани како дезинформации.

- **Мисинформација**

Дезинформацијата претставува содржина што е намерно лажна и се споделува со намерна цел да предизвика штета. Примери за тоа се фабрикувана или манипулирана аудиовизуелна содржина, теории на заговор или гласини.

Од друга страна, мисинформација се појавува кога лажна информација се споделува без намера да се наштети. Кога дезинформација ќе биде споделена од лице што не е свесно дека таа е лажна или погрешна, таа преминува во мисинформација. Ова вклучува неточни наслови на фотографии, погрешни датуми, статистики или преводи.

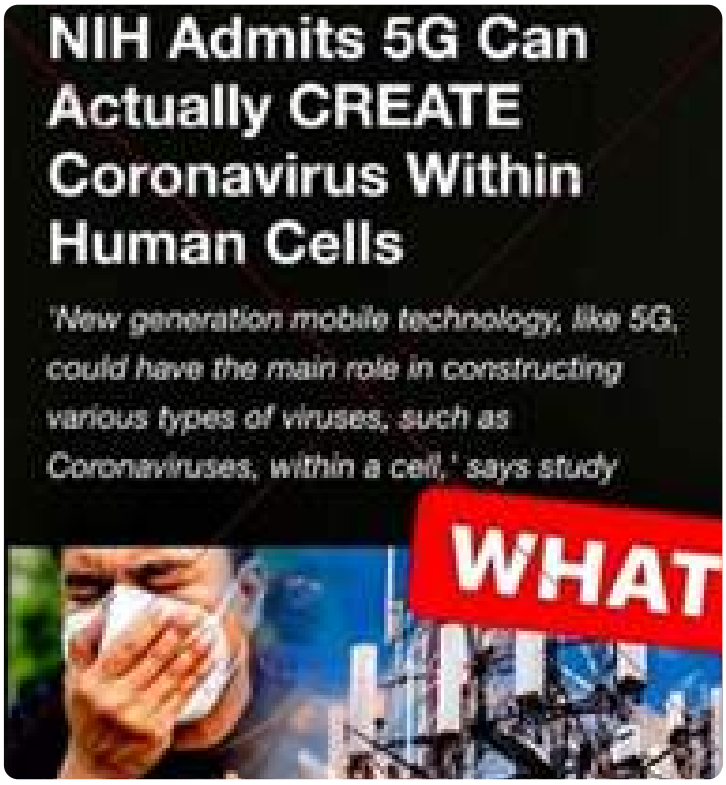
Пример: Во 2017 година, тројца француски полицајци и еден турист беа застрелани од страна на борец на ИСИС. Ден по трагичниот настан, Пол Голдинг, лидер на британска крајнодесничарска политичка организација, објави видео тврдејќи дека муслиманите во Лондон го славеле терористичкиот напад.

Всушност, видеото првично било објавено на YouTube во 2009 година и прикажувало група Пакистанци кои слават победа на Пакистан во крикет натпревар.

„5G и COVID-19“ врска (2020)

За време на пандемијата со COVID-19, се прошири мисинформација дека технологијата 5G е одговорна за ширење на вирусот. Оваа неоснована теорија предизвика паника и доведе до уништување на мобилни базни станици. **Погледнете ја статијата на Associated Press:** *Discredited scientific paper behind false claims on COVID-5G link*.

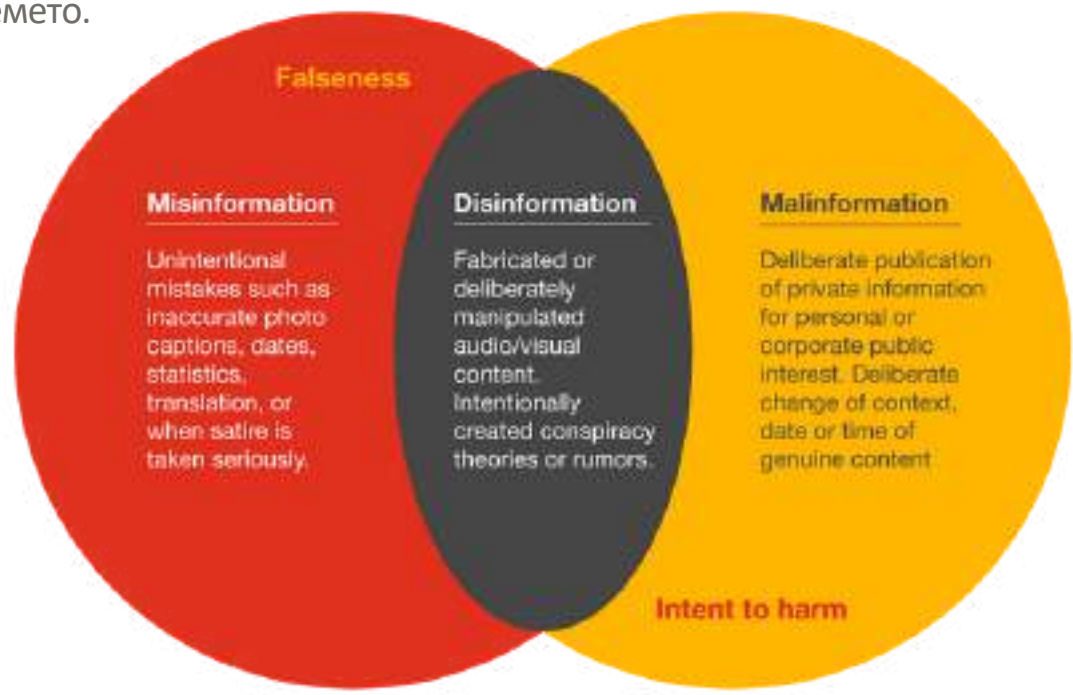

Мисинформации за изборите на X (поранешен Twitter)

Во пресрет на претседателските избори во САД во 2024 година, на платформата X широко се проширија лажни тврдења за изборна измама и манипулација со резултатите. Особено забележително е што објавите на Елон Маск, со кои се промовираа такви мисинформации, собраа над 2 милијарди прегледи, значително влијаејќи врз перцепцијата на јавноста и довербата во изборниот процес. **Погледнете ја статијата на Reuters на оваа тема:** *Musk and X are epicenter of US election misinformation, experts say*.

Elon Musk (Source: Reuters)

Малинформација: Споделување на вистинска информација со цел да се предизвика штета, најчесто преку изнесување на податоци што треба да останат приватни во јавност или со намерна злоупотреба на точна информација, на пример преку извртување на контекстот, датумот или времето.

Source: FirstDraft, The essential guide to understanding the information disorder, 2019.

Пример: *Во 2016 година беше хакирана електронската пошта на Џон Подеста, шеф на претседателската кампања на Хилари Клинтон, и неговите мејлови беа објавени од страна на Wikileaks. Подеста одби да ја потврди или негира автентичноста на мејловите. Истрагата на американските разузнавачки агенции утврди дека нема докази за фалсификат. Поголемиот дел од електронската кореспонденција се однесуваше на вообичаена комуникација поврзана со кампањата, но објавувањето на содржината откри детали за внатрешното функционирање на претседателската кампања.*

Wikileaks page [The Podesta emails](#) contains a searchable database on this case

Типови на информациски нарушувања

Манипулирана содржина

Ова се случува кога **автентична содржина е изменета** или обработена на некој начин со цел да измами.

Пример: Студентката Ема Гонзалез и уште тројца нејзини соученици, кои преживеале пукање во училиште во Флорида, беа фотографирани за насловната страница на списанието **Teen Vogue,** а магазинот изработи видео во кое Гонзалез кине мета за пукање на половина.

Ова видео беше изменето, така што изгледаше како Гонзалез да ја кине Уставот на САД.

Фабрикувана содржина

Оваа категорија опишува содржина што нема **никаква фактичка основа** и е целосно измислена.

Пример: Во 2012 година, на YouTube беше објавено *видео* од корисникот MrNuclearCat, на кое се прикажува како орел слетува, фаќа бебе од земја и го испушта по неколку секунди.

Видеото било создадено од тројца студенти на дизајнерски колеџ во Монтреал, како дел од училишна задача со цел да изработат содржина што успешно ќе ги измами гледачите.

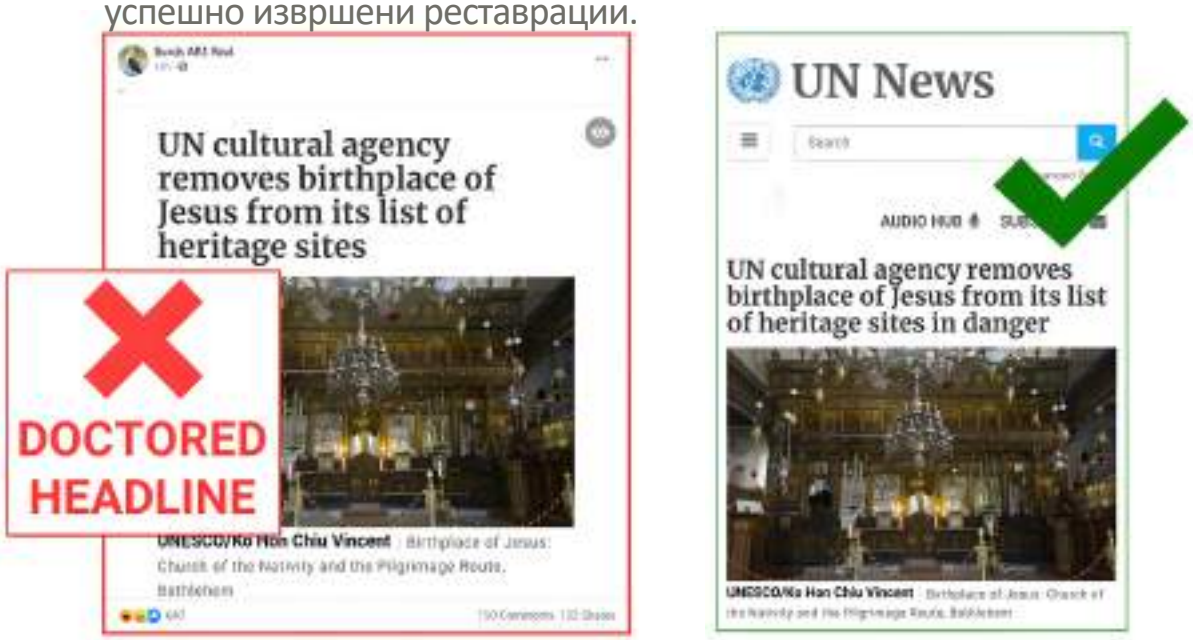
Дипфејкови

Фабрикувана содржина што се користи за изработка на видео и аудио, создавајќи убедливи, но лажни претстави за луѓе.

Погрешно насочена содржина

Автентична информација претставена надвор од контекст. Може да се појави во различни форми, како на пример: избор на делумен сегмент од некој цитат за да се поддржи одреден став, или создавање статистички податоци што поддржуваат конкретно тврдење.

Пример: Тврдењата дека УНЕСКО го отстранил местото на раѓање на Исус од Листата на светско наследство го изоставуваат контекстот – дека локацијата била отстранета само од листата на загрозени места, поради успешно извршени реставрации.

Лажен контекст

Содржина што е автентична, но е претставена во нова рамка и споделена со лажен контекстуален опис.

Пример: Во 2019 година, фотографии од ѓубре во Хајд Парк погрешно беа поврзани со протест за глобалното затоплување, иако настанот немал никаква врска со протестот.

Лажна поврзаност

Станува збор за техника наречена „кликбејт“, која се користи за привлекување внимание и добивање кликови преку прилично лажни и сензационалистички наслови, визуелни елементи или описи.

Пример: Тврдењата за „куќи за 1 фунта во Италија“ често ги изоставуваат значајните (задолжителни) трошоци за реновирање, со што ги доведуваат потенцијалните купувачи во заблуда.

Имитациска содржина

Оваа категорија опишува имитирање на веродостојни извори. На пример, логото на познат бренд или име се користи заедно со лажна содржина.

Пример: Лажна веб-страница, која го имитираше белгискиот весник Le Soir, лажно тврдеше дека *кампањата на Макрон* била финансирана од Саудиска Арабија, со што се шириа дезинформации за време на француските избори во 2017 година.

Теории на заговор

Теориите на заговор се обидуваат да објаснат значајни настани и околности како злонамерни дела на тајни и моќни луѓе или групи.

Пример: Непотврдени тврдења дека *COVID-19* потекнува од кинеска лабораторија продолжија да циркулираат, и покрај научните докази што ги оспоруваат овие теории.

Сатира и пародија

Општо земено, сатиричните и пародиските вести не се вклучени во типологијата на информациски нарушувања, бидејќи немаат намера да доведат во заблуда или да предизвикаат штета. Сепак, постои потенцијал да ги измамат луѓето. Кога ваквата содржина се споделува и пресподелува, оригиналниот контекст може да се изгуби, што може да доведе до погрешни толкувања.

Пример: Една пародиска статија од 2012 година, во која Ким Џонг-Ун беше прогласен за „Најсексапилен маж“, беше погрешно сфатена како вистинска од некои медиуми.

Справување со информациски нарушувања

Справувањето со мисинформации бара вештини за критичко размислување, а борбата против информациските нарушувања бара мултидисциплинарен пристап:

- **Едукација** – Промовирање на медиумска писменост за да им се помогне на учениците критички да пристапуваат кон содржината и да ја оценуваат нејзината веродостојност.
- **Регулација** – Различните платформи треба да воведат мерки за намалување на ширењето на дезинформации.
- **Технологија** – Развивање алатки за откривање и означување на фабрикувана содржина.

ЗАКЛУЧОК

Информациските нарушувања претставуваат сериозен предизвик во дигиталната ера. Преку разбирање на нивните типови и механизми, учениците можат да станат посвесни и да го намалат штетното влијание на ваквата лажна содржина. Затоа, бидејќи секојдневно се соочуваме со овие појави, од особена важност е да се поттикнува критичко размислување и медиумска писменост.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- How to Detect Disinformation Online: A Guide to Recognizing False, Misleading Information

- Understanding Information disorder

  Ги истражува сложеностите на нашата загадена информативна средина, со посебен акцент на важноста од прецизна терминологија и дефиниции при справување со предизвици како што се дезинформација, мисинформација и малинформација.

- Navigating a Post-Truth World | Charles Sykes | TEDxOshkosh

  Во ова кратко предавање за пост-вистината, новинарот Чарлс Сајкс се осврнува на прашања како што се: Дали фактите сè уште имаат значење? Дали на гласачите им е грижа за невистините? Каква е иднината на демократијата во свет полн со „лажни вести“? Кога секоја вест што не ни се допаѓа стана „лажна вест“? Како воопшто да знаеме кому да веруваме? Што ни се случи и што можеме да направиме за да го поправиме тоа?

Лекција 5

Ефективни стратегии за пребарување

Интернетот е како огромна библиотека, преполна со информации за речиси секоја замислива тема. Но, и покрај неговата длабочина, пронаоѓањето на точното нешто што ви треба понекогаш може да се почувствува како барање игла во сено. Сите сме го имале искуството да напишеме некој поим во пребарувачот, а потоа да прелистуваме страници и страници со резултати кои не се релевантни. Тоа знае да биде фрустрирачки, особено кога ви треба информација брзо или барате нешто многу конкретно.

За да го искористите овој моќен алат најдобро што можете, потребно е да научите неколку клучни техники за ефективно пребарување и да се уверите дека информациите што ги наоѓате се веродостојни. Користењето прецизни клучни зборови, примена на оператори за пребарување и разбирањето како да се филтрираат и прецизираат резултатите може значително да ја подобри квалитетата на информациите што ги добивате. Но, да знаете каде да барате е само еден дел од равенката. Проверувањето на изворите, идентификувањето пристрасност и вкрстената проверка на детали се неопходни чекори за да не пронајдете само информации – туку да пронајдете точни и соодветни информации.

Со неколку прилагодувања на вашите навики за пребарување, можете да го претворите чувството на „потонат во податоци“ во ресурс што навистина можете да го искористите во ваша полза. Без разлика дали сте студент, професионалец или едноставно љубопитен човек, знаењето како ефективно да се движите низ интернетот може да ви заштеди време, да го подобри вашето учење и дури и да ви помогне навреме да препознаете лажни или пристрасни информации. Во свет во кој интернетот ни е примарен извор на информации, овие вештини се поважни од кога било.
Во оваа лекција ќе разгледаме три главни стратегии за унапредување на вашите способности за пребарување:

- **Користење клучни зборови и оператори –** Научете како да ги прецизирате вашите пребарувања со точни зборови и симболи.
- **Користење напредни алатки за пребарување –** Применувајте филтри и оператори за да ги ограничите резултатите само на најрелевантните.
- **Вкрстена проверка на информации –** Разберете како да ги верификувате фактите и да ја оцените веродостојноста на изворите.

КОРИСТЕЊЕ КЛУЧНИ ЗБОРОВИ И ОПЕРАТОРИ

Клучните зборови и фрази што ги користите при пребарување можат значително да влијаат врз квалитетот на информациите што ќе ги пронајдете. Клучните зборови ѝ помагаат на машината за пребарување да ги идентификува главните теми што ве интересираат, додека операторите додаваат прецизност или исклучуваат нерелевантни информации.

Неколку примери за ефективни клучни зборови:

Замислете дека истражувате за влијанието на климатските промени врз земјоделството. Ако напишете само „климатски промени“, ќе добиете **милиони резултати,** од кои многу нема да бидат поврзани со земјоделството. Но, ако додадете поспецифични **клучни зборови**, како на пример „влијание на климатските промени врз земјоделството“, ги прецизирате резултатите од пребарувањето и добивате порелевантни информации.

КАКО ДА СЕ КОРИСТАТ ОПЕРАТОРИ ЗА ПРЕБАРУВАЊЕ

Операторите се симболи или зборови што можете да ги додадете во вашето пребарување за уште повеќе да ги прецизирате резултатите. Секој пасус подолу објаснува по еден оператор на едноставен јазик, со пример, за полесно да можат учениците да ги разберат и применат овие техники при сопствените пребарувања.

Наводници („ “)

Ставете наводници околу фраза за да пребарувате точни совпаѓања.

На пример, ако пребарувате „влијание на климатските промени врз земјоделството“, ќе добиете само резултати што ја содржат таа точна фраза.

Знакот Минус (-)

Ставете минус знак пред збор за да го исклучите од резултатите.

На пример, ако пребарувате „климатски промени земјоделство -економија“, ќе бидат исклучени страниците што се фокусираат на економијата, што ви овозможува да се фокусирате на влијанијата врз земјоделството.

Операторот OR

Користете „OR“ за да вклучите еден или друг поим во резултатите.

На пример, пребарувањето „климатски промени **OR** глобално затоплување“ ќе прикаже резултати што се однесуваат на едниот или на другиот термин, со што се проширува обемот на информациите што ги добивате.

Користењето на овие оператори ви овозможува подобра контрола врз типот на информации што ги добивате и ви помага да избегнете непотребно прелистување на нерелевантни страници.

Користење на ѕвездичка (*) како заменски симбол

Ѕвездичката (*) може да се користи како замена за зборови што недостасуваат во вашето пребарување. Корисна е кога сакате да добиете варијации од некоја фраза или кога не сте сигурни во точната формулација.

На пример, ако внесете „климатски * влијание“, ќе добиете резултати со фрази како „климатски промени влијание“ или „климатски политики влијание“.

Овој оператор е особено практичен кога знаете делови од фразата, но ви треба флексибилност за различни варијанти.

НАПРЕДНИ АЛАТКИ ЗА ПРЕБАРУВАЊЕ: ПРЕЦИЗНОСТ НА ДОФАТ НА РАКА

Кога основните стратегии за пребарување не се доволни, повеќето пребарувачи нудат напредни алатки што ви помагаат да одите подлабоко и да ги прецизирате резултатите. На пример, напредните опции за пребарување на Google ви овозможуваат да ги филтрирате резултатите според јазик, регион и временски период, што е особено корисно ако барате најнови информации или извори од одредени земји.

Може да пребарувате и според тип на датотека, за директно да најдете PDF документи, Word документи или PowerPoint презентации, што може значително да ви заштеди време кога ви требаат веродостојни и детални информации. Овие алатки нудат поголема прецизност, овозможувајќи ви да се фокусирате точно на тоа што ви треба, без да губите време на бесконечно прелистување на нерелевантни страници. Ефективната примена на овие опции може да го претвори обичното пребарување во моќна алатка за пронаоѓање на најточни и најрелевантни информации.

Со користење на овие филтри, можете да избегнете прелистување на нерелевантни страници и да се фокусирате само на содржината што навистина одговара на вашите потреби. Без разлика дали барате најново истражување, извештај од конкретна земја или PDF документ, напредните алатки за пребарување можат да го направат вашето пребарување поточно и поефективно.

ВКРСТЕНА ПРОВЕРКА НА ИНФОРМАЦИИ: КЛУЧОТ ДО ДОВЕРЛИВОСТ

Еден од најголемите предизвици во денешниот свет преплавен со информации е да се осигураме дека она што го пронаоѓаме е веродостојно. Мисинформациите и пристрасноста се широко распространети, па затоа е пресудно да се прави вкрстена проверка на фактите со кои се среќаваме.

Овој процес подразбира верификација на информацијата преку повеќе извори, со цел да се потврдат доследноста и точноста.

Секогаш давајте предност на реномирани извори, како што се рецензирани научни списанија, владини публикации и написи од добро воспоставени медиумски организации. Академските или владините веб-страници (како што се домените .edu и .gov) се особено доверливи. Дополнително, веб-страници што презентираат фактички информации со јасни цитати и извори се посигурни од оние што нудат мислења или непроверени тврдења.

Кога проверувате факти, имајте на ум дека дури и извори што на прв поглед делуваат доверливо треба да се проверат. Ако два или повеќе веродостојни извори ја потврдуваат истата информација, можете да имате поголема сигурност во нејзината точност.

Во време на преоптовареност со информации, знаењето како ефективно да пребарувате може да ви заштеди драгоцено време, да го подобри квалитетот на вашето истражување и да осигури дека се потпирате на точни и доверливи извори. Кога знаете како да користите клучни зборови и оператори за пребарување, можете брзо да ги елиминирате нерелевантните резултати и да се фокусирате на она што е навистина важно.

Вклучувањето на напредните алатки за пребарување ви дава уште поголема прецизност, овозможувајќи ви да се насочите кон одреден тип содржина или да го ограничите пребарувањето според датум, домен или тип на датотека. А со вкрстена проверка на информациите од повеќе доверливи извори, добивате покомплетна и посигурна слика за темата. Совладувањето на овие техники ќе го направи движењето низ огромниот дигитален свет полесно, поефикасно и – пред сè – многу поверодостојно.
Секогаш кога ќе имате потреба да пребарувате онлајн, овие стратегии ќе ви помогнат да се пробиете низ „вревата“ од информации и да се фокусирате на доверливи извори. Вештините за ефективно пребарување не се важни само за училиште — тие се неопходна алатка и за секојдневниот живот. Со практика, ќе можете побрзо да пронаоѓате веродостојни информации, да ги разберете различните перспективи и да донесувате подобро информирани одлуки. Затоа, следниот пат кога ќе барате нешто онлајн, сетете се на овие совети и направете го вашето пребарување попаметно, а не потешко.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- Online Search Tips | How to Search
  Оваа страница ги содржи нашите омилени совети и трикови за полесно онлајн пребарување и претставува неколку начини за подобрување на техниките за пребарување.
- Web Searching Skills
  Следејќи неколку основни совети за пребарување, ќе можете брзо и лесно да го пронајдете она што го барате.
- Discover Why Quotation Marks Can Revolutionize Your Search Results
  Статија од Тим Фишер за тоа зошто и како наводниците при пребарување ви помагаат да добиете подобри резултати.
- CRAAP test
  Корисна алатка што може да се употреби при одлучување дали некоја веб-страница е веродостоен и валиден извор.
  Тестот CRAP се фокусира на четири главни области: актуелност, доверливост, авторитет и намера.
- How to Verify Information Online – Tips for Finding Credible Sources
  Практични совети за препознавање веродостојни извори.Овие стратегии ќе ви помогнат поуспешно да се движите низ морето од информации.

Лекција 6

Лажни вести: дезинформации и мисинформации

Во денешниот дигитален свет, разликувањето помеѓу факти и измислици е од суштинско значење. Во оваа лекција ќе научите како да ги препознаете „лажните вести“ и да ја разберете разликата помеѓу **дезинформација** и **мисинформација**. Ќе разгледаме примери и ќе вежбаме вештини што ќе ви помогнат да препознаете манипулативни и погрешни информации.

Цели:
До крајот на оваа лекција, ќе бидете способни да:

- **Дефинирате што се лажни вести,** дезинформации и мисинформации.
- **Идентификувате** примери на дезинформации и мисинформации.
- **Користите практични алатки** за проверка на информации и проценка на нивната доверливост.

ДЕФИНИЦИИ И КЛУЧНИ КОНЦЕПТИ

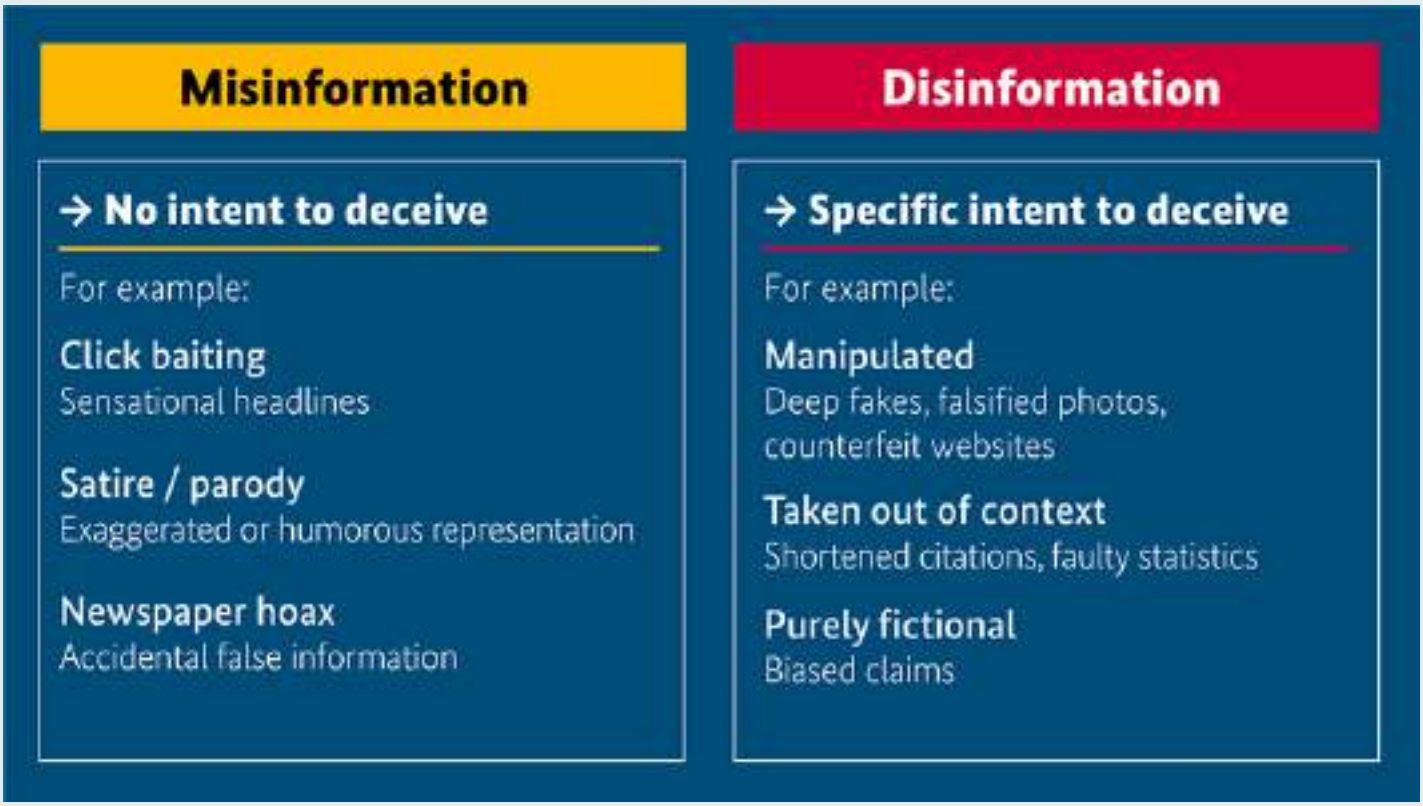
Еден од најголемите предизвици во денешниот свет преполн со информации е да се осигурате дека она што го пронаоѓате е доверливо. Мисинформациите и пристрасноста се широко распространети, па затоа е клучно да ги проверувате фактите преку вкрстена проверка. Овој процес подразбира верификација на информациите од повеќе извори за да се осигурате дека тие се доследни и точни.

- **Лажни вести:** Лажни информации претставени како вести.

Може да се шират преку традиционални медиуми или преку социјалните мрежи.

- **Дезинформација:** Лажни информации намерно создадени со цел да ја доведат јавноста во заблуда.
- **Мисинформација:** Неточни информации што се споделуваат без намера за штета, обично како резултат на грешка или недоразбирање.

Пример:
Замислете дека гледате објава на социјалните мрежи во која се тврди дека некоја славна личност се повлекува од кариерата за да започне нов бизнис во вашата земја.
Ако ова е само гласина што се шири без проверка на фактите, тогаш станува збор за **мисинформација**.
Но, ако некој намерно ја измислил приказната за да промовира производ што нема никаква врска со славната личност, тогаш тоа е **дезинформација.**

Source: Bundesregierung.de

ЗОШТО ЛУЃЕТО СОЗДАВААТ И СПОДЕЛУВААТ ЛАЖНИ ВЕСТИ?

Лажните вести можат да се шират од повеќе причини:

- **Финансиска добивка:** Некои луѓе создаваат лажни вести за да привлечат кликови и да заработат пари преку реклами.
- **Политичка агенда:** Дезинформациите можат да се користат за да се влијае врз јавното мислење или да се манипулира со изборни резултати.
- **Забава или хумор:** Сатиричните вести понекогаш можат да бидат погрешно разбрани како вистински, особено ако не се јасно означени како такви.

АКТИВНОСТ

Размислете за некој не толку одамнешен пример кога сте виделе или слушнале нешто што подоцна се покажало како неточно.
Дали било споделено намерно (дезинформација) или по грешка (мисинформација)? Кој би можел да биде мотивот зад тоа?

ПРЕПОЗНАВАЊЕ НА ДЕЗИНФОРМАЦИИ И МИСИНФОРМАЦИИ

Лажните вести понекогаш се тешко препознатливи, особено кога се направени да изгледаат како веродостојни. Еве неколку показатели:

- **Сомнителни извори:** Дали информацијата потекнува од *познат* и *доверлив извор?* Дали доаѓа од извор познат по ширење сензационалистички или претерани вести?
- **Претерани наслови:** Наслови како *„Шокантно!“* или *„Неверојатно!“* често имаат цел да ви го привлечат вниманието, но не секогаш се веродостојни.
- **Емоционално обоен јазик:** Напиши што се обидуваат да ве налутат или исплашат можеби ја користат емоцијата како средство за влијание.
- **Недостаток на докази:** Веродостојните вести секогаш содржат извори или докази што ги поткрепуваат тврдењата. Ако нема докази – бидете внимателни.

Source: Cornel University Library

СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ

Размислете за неодамнешен пример од регионот: за време на пандемијата широко се раширија гласини за „чудотворни лекови“ против COVID-19. Многу објави на социјалните мрежи тврдеа дека одредени намирници или додатоци во исхраната можат да го „излечат“ вирусот. Често, овие тврдења беа дезинформации, создадени од поединци кои сакаа да продадат одредени производи. Во други случаи, стануваше збор за мисинформации, што ги споделуваа луѓе кои искрено верувале во „лекот“, без да го проверат.

ПРАКТИЧНИ АЛАТКИ ЗА ПРОВЕРКА НА ИНФОРМАЦИИ

Овие едноставни техники можат да ви помогнат да проверите дали информацијата е доверлива:

Веб-страници за проверка на факти

- Веб-страници како ***Faktograf*** *(Хрватска)* или ***Raskrinkavanje*** *(Србија)* се корисни за проверка на вести и тврдења.
- **Активност:**

Пронајдете актуелна вест онлајн и користете една од овие веб-страници за проверка на факти за да видите дали е потврдена. Што велат тие за веста?

Обрнато пребарување на слика (Reverse Image Search)

- Лажните вести често користат слики што доведуваат во заблуда. Може да користите Google Reverse Image Search или TinEye за да проверите дали сликата е изменета или извадена од контекст.

- ***Активност:*** *Пребарајте слика што сте ја виделе во некоја вест или објава на социјалните мрежи. Каде уште се појавува? Дали е од истиот настан или е повторно искористена во друг контекст?*

Проверка на извор

- Побарајте го оригиналниот извор на некоја информација. Ако не може да се поврзе со доверлив извор, можно е информацијата да не биде сигурна.

- ***Пример:*** *Ако вест за јавна личност нема официјална изјава или врска до доверлив медиум, бидете скептични.*

ЗАВРШНА ЧЕК-ЛИСТА ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ ЛАЖНИ ВЕСТИ

Пред да поверувате или споделите некоја вест онлајн, запрашајте се:

- **Кој** е изворот на оваа информација?
- Дали насловот се обидува да ме **шокира** или **исплаши?**
- Можам ли да ја најдам оваа вест и на **други** реномирани веб-страници?
- Дали има извори или **докази** што ги поткрепуваат тврдењата?
- Дали ја **проверив** информацијата преку доверлива страница за проверка на факти?

Користењето на овие алатки и совети може да ви помогне да станете покритичен и поодговорен корисник на информации.

Овој пристап ќе ви помогне да препознаете лажни вести, да ја разберете разликата помеѓу дезинформација и мисинформација, и да се заштитите од погрешни информации онлајн. Запомнете: да бидеш информиран значи да бидеш критичен!

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- Fake News/Misinformation/Disinformation: How can you identify Fake News?
  Водичот на библиотеката при Универзитетот Northeastern го претставува методот SIFT – Stop (Стани), Investigate the source (Истражи го изворот), Find better coverage (Најди подобро покривање), Trace claims (Проследи ги тврдењата) – како алатка што им помага на поединците критички да оценат и да препознаат лажни вести.
- Knowledge Is Power: Fighting Misinformation, Disinformation, and Junk News
  Водичот на Универзитетот Вашингтон во Сент Луис за препознавање лажни вести нуди стратегии како што се: проверка на квалификациите на авторите, внимателна анализа на URL-адресите за автентичност, претпазливост со сензационалистички наслови, вкрстена проверка на информациите преку повеќе извори и користење на обрнато пребарување на слики за проценка на доверливоста на медиумската содржина.
- Hot Topics: Fake News and Misinformation

  *Водичот на Универзитетот во Мејн за препознавање лажни вести нуди **додатоци за прелистувачи** и ресурси за проверка на факти, кои им помагаат на корисниците полесно да ја препознаат мисинформацијата онлајн.*
- Validity, Credibility, Reliability
  *Водичот на Правниот факултет при Универзитетот Стенфорд со наслов „Проверка на вашите извори“ ја нагласува важноста од проценка на валидноста, доверливоста и сигурноста на истражувачките материјали преку методи како што се **5W's, C.R.A.A.P., RADAR и SIFT**, при што се земаат во предвид и контекстот и можната пристрасност на секој извор.*

Лекција 7

Алатки за проверка на факти и верификација

Во денешниот брз и динамичен дигитален свет, мисинформациите и дезинформациите се шират со огромна брзина, поради што е исклучително важно да се развијат вештини за проверка на факти и верификација на информации. Способноста критички да се анализираат вести и податоци е неопходна за сите – од новинари и едукатори, до секојдневни корисници на медиуми. Овој дел за проверка и верификација на факти ќе ви претстави: клучни алатки и ресурси, ефективни техники за проверка на извори, како и најчестите грешки што треба да се избегнуваат при процесот на проверка на факти.

Алатки и ресурси за проверка на факти

Развиени се различни алатки и платформи што помагаат во процесот на проверка на факти, од кои многу се достапни бесплатно. Овие ресурси се дизајнирани за да ја проверуваат автентичноста на вести, слики и други медиумски содржини:

- **Google Fact Check Explorer** - Оваа алатка собира проверки на факти од доверливи извори ширум интернетот, овозможувајќи на корисниците да пребаруваат тврдења и да видат како тие биле оценети.
- **Snopes** - Една од најпознатите веб-страници за проверка на факти, специјализирана за разоткривање митови, урбани легенди и вирални дезинформации.
- **PolitiFact** - Обезбедува детална проверка на политички изјави, оценувајќи ги на скалата „True-to-False“ („Вистинито-Неточно“) преку таканаречениот „метар на вистината“ (Truth-O-Meter).
- **FactCheck.org** - Непартиска и непрофитна организација што нуди длабинска анализа и разоткривање на лажни тврдења поврзани со политика и јавна политика.
- **TinEye** - Алатка за обрнато пребарување на слики, која помага да се утврди потеклото на некоја фотографија – корисна за препознавање манипулирани или извадени од контекст визуелни содржини.
- **InVID** - Додаток за прелистувач што помага во верификација на видеа и слики од социјалните мрежи, преку проверка за манипулација, пронаоѓање на оригиналниот извор и утврдување дали медиумот е лажен или погрешно прикажан.

Овие алатки се клучни во борбата против лажните информации и придонесуваат луѓето да останат информирани врз основа на факти. Запознаеноста со овие платформи им овозможува на корисниците брзо да проверат информации пред да ги споделат или да се потпрат на нив.

Техники за верификација на извори и информации

Покрај користењето на конкретни алатки, постојат и неколку техники што можат да го подобрат процесот на проверка на факти. Овие техники можат да се применат на текстови, слики, видеа и други форми на медиумска содржина:

Вкрстена проверка со реномирани извори

Секогаш проверувајте некое тврдење преку повеќе доверливи извори. Веродостојни извори вклучуваат етаблирани медиумски куќи, научни списанија со висока рецензија и официјални извештаи од реномирани организации. На пример, ако наидете на тврдење за ново медицинско откритие, проверете на веб-страници како Светска Здравствена Организација или PubMed за да ја потврдите неговата легитимност.

Обрнато пребарување на слики

Сликите често се злоупотребуваат или се вадат од контекст со цел да ги доведат гледачите во заблуда. Со алатки како Google reverse image search, можете да ја пронајдете оригиналната верзија на сликата и да утврдите дали е изменета или лажно претставена.

Проверка на метаподатоци

При проверка на видеа или фотографии, метаподатоците (информации како што се локација, време и датум на креирање) можат да бидат корисни. Алатката FotoForensics, на пример, овозможува анализа на метаподатоци за да се откријат потенцијални измени или манипулации.

Проценка на пристрасноста и кредибилитетот на изворот

Разбирањето на пристрасноста или репутацијата на некој извор е од клучно значење. Веб-страници како Media Bias/Fact Check нудат анализа на политичката ориентација, точноста во известување и транспарентноста на изворите. Ова ви овозможува да процените дали изворот претставува информации објективно или е под влијание на сопствена пристрасност.

Најчести грешки при проверка на факти

Иако проверката на факти е исклучително важна вештина, постојат неколку чести грешки што луѓето ги прават при верификација на информации. Разбирањето на овие замки може да помогне за поточна и пообјективна проценка:

Потврдна пристрасност

Луѓето често бараат информации што ги потврдуваат нивните постојни убедувања, феномен познат како потврдна пристрасност. За да се избегне ова, активно барајте спротивни гледишта и предизвикувајте ги сопствените претпоставки.

Преголема зависност од еден извор

Дури и кога се работи за реномиран извор, потпирањето на еден единствен извор за проверка на факти може да доведе до нецелосни или неточни резултати. Секогаш проверувајте информации преку повеќе извори за да бидете сигурни во нивната точност.

Погрешно толкување на сатира или пародија

Сатирични веб-страници, како The Onion или The Borowitz Report често објавуваат претерани или измислени приказни со хумористична цел. Факт-чекерите треба да ги препознаат овие извори за да избегнат мешање на сатира со вистински вести.

Игнорирање на контекстот

Дури и точна информација може да биде заведувачка ако е извадена од контекст. Секогаш разгледајте го поширокиот контекст во кој е дадено некое тврдење или статистика. На пример, извештај за пораст на криминал може да звучи алармантно, но важно е да се провери во кој временски период и под какви околности се собрани тие податоци.

Во 21 век, каде што информациите се сè подостапни, но често и недоверливи, важноста на проверката и верификацијата не смее да се занемари. Со користење на соодветни алатки, примена на критички техники и свесност за вообичаените грешки, поединците можат да изградат цврсти вештини за проверка на факти. Овие вештини не само што помагаат во разоткривање на лажни информации, туку и придонесуваат за повеќе информирано и критички осветено општество.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- Websites for Fact-Checking
  Овој истражувачки водич е слободно прилагоден според водичот развиен од Истражувачкиот центар при Постдипломското училиште по новинарство на CUNY.
- Tools That Fight Disinformation Online
  *Страницата **„Алатки што се борат против дезинформации онлајн“** на RAND Corporation нуди пребарлива база на податоци со 82 алатки дизајнирани за борба против дезинформации на интернет, вклучувајќи откривање ботови, оценување на кредибилитет и едукативни ресурси.*
- Google News Initiative
  Google News Initiative е глобална иницијатива на Google насочена кон поддршка на новинарството и борба против ширењето на дезинформации. Таа обезбедува ресурси, алатки и финансиска поддршка за новински организации, со цел да се подобри медиумската писменост и да се промовира развој на квалитетно новинарство.

DO YOUR RESOURCES PASS THE C.R.A.P. TEST?

	0 Points	1 Point	2 points	3 points
CURRENCY	☐ No updates shown	☐ Updates shown but long past	☐ Updates shown ☐ Slightly dated	☐ Regular, current updates
RELIABILITY	☐ Inaccurate information ☐ Incomplete information	☐ Amateur ☐ Borrows from other sources ☐ No citations ☐ No links to other resources	☐ Passed some editorial control ☐ Largely borrows from other sources ☐ Some citations ☐ Some links to reliable resources	☐ Scholarly ☐ Original ☐ Bibliography or citations provided ☐ Links to and from other reliable resources
AUTHORITY	☐ No author ☐ No publisher	☐ Author or group author ☐ No credentials ☐ No publisher ☐ No organizational support	☐ Author or group author ☐ Publisher or organizational support	☐ Expert author or expert group of authors Credentials provided ☐ Reputable publisher or organization
PURPOSE	☐ Unfairly biased* ☐ Holds an agenda	☐ Some bias* ☐ More opinion than fact ☐ Unbalanced to a fault	☐ Small biases* ☐ Shows some balance	☐ Largely unbiased* ☐ No clear agenda ☐ May be balanced with multiple viewpoints

- Your judgements in each of the categories are merely guidelines; ultimately, you have to take the whole into consideration.
- *Bias is in everything we read. Your job is to determine how much the bias influences the piece.

Inspired by UC Berkeley Library (www.lib.berkeley.edu/TeachingLib/Guides/Internet/Evaluate.html) and the work of Dianne McKenzie, 2013, (librarygrits.blogspot.com)

Лекција 8

Слики и видеа генерирани со ВИ

ВОВЕД

Во последниве години, вештачката интелигенција (ВИ) постигна огромен напредок во областа на создавање визуелна содржина. Сликите и видеата генерирани со ВИ стануваат сè поуспешни и софистицирани, замаглувајќи ја границата помеѓу содржина создадена од човек и онаа создадена од машина. Досега, некои слики создадени со ВИ дури и освоија престижни фотографски натпревари, лажно политичко видео создадено со ВИ, што неодамна го сподели Елон Маск собра над 130 милиони прегледи, а ВИ може да создаде и глас на познати личности како Скарлет Јохансон, па дури и видеа за измама на луѓе.. Оваа лекција ги истражува: процесите зад создавањето на ВИ слики и видеа, позначајни примери од практиката, и методи за разликување на автентична од ВИ-генерирана содржина.

ПОЗНАЧАЈНИ СЛУЧАИ НА ВИЗУЕЛНИ МЕДИУМИ ГЕНЕРИРАНИ СО ВИ

Во продолжение се наведени четири познати случаи на лажни слики и видеа генерирани со вештачка интелигенција, заедно со линкови до статии што ги обработуваат:

Видеа со длабока лажна слика на Том Круз на TikTok (2021)

Серија видеа се појавија на TikTok во кои беше прикажан хипер-реалистичен deepfake на актерот Том Круз. Овие видеа ја покажаа напредната состојба на deepfake технологијата и поттикнаа загриженост за можноста од злоупотреба.

Веб-страницата „This Person Does Not Exist“

Иако не е поединечен случај, оваа веб-страница генерира ново лице создадено со ВИ секојпат кога ќе ја освежите страната, демонстрирајќи како ВИ може да создаде исклучително реалистични слики од луѓе кои всушност не постојат.

Уметност создадена со ВИ победува на натпревар (2022)

Во 2022 година, уметничко дело генерирано со ВИ освои прво место на натпревар за ликовна уметност на државниот саем во Колорадо. Овој случај предизвика дебата за природата на уметноста и креативноста во ерата на ВИ.

Лажно изборно видео со Камала Харис (2024)

Во средината на 2024 година се појави лажно видео создадено со ВИ што наводно ја претставуваше Камала Харис како кандидатка за претседателските избори во САД. Видеото собра над 130 милиони прегледи само поради тоа што беше споделено од Елон Маск, без јасно предупредување дека се работи за лажна содржина.

Слика генерирана со ВИ "Pseudomnesia: The Electrician" што победи на натпреварот Sony World Photography Competition

РАЗОТКРИВАЊЕ НА СОДРЖИНА ГЕНЕРИРАНА СО ВИ

Со сè поголемата распространетост на содржина генерирана со вештачка интелигенција, од клучно значење е да се развијат вештини за препознавање на синтетички медиуми. Еве неколку елементи што треба да ги проверите:

Несовпаѓања во визуелните елементи

- Проверете дали има неправилности во цртите на лицето, како на пример несиметрични очи или необично оформени заби.
- Внимавајте на несовпаѓања во позадината или осветлувањето кои не одговараат на природните закони на физиката.

Анализа на метаподатоци

Прегледајте ги метаподатоците на сликата или видеото за информации за нејзиното потекло и историја на уредување.

Алатки за дигитална форензика

- Користете специјализиран софтвер дизајниран за откривање на манипулирана или со вештачка интелигенција генерирана содржина.

Контекстуална анализа

- Размислете за изворот и контекстот на содржината. Дали потекнува од реномиран извор? Дали е во согласност со познати факти?

Модели за откривање содржина генерирана со вештачка интелигенција

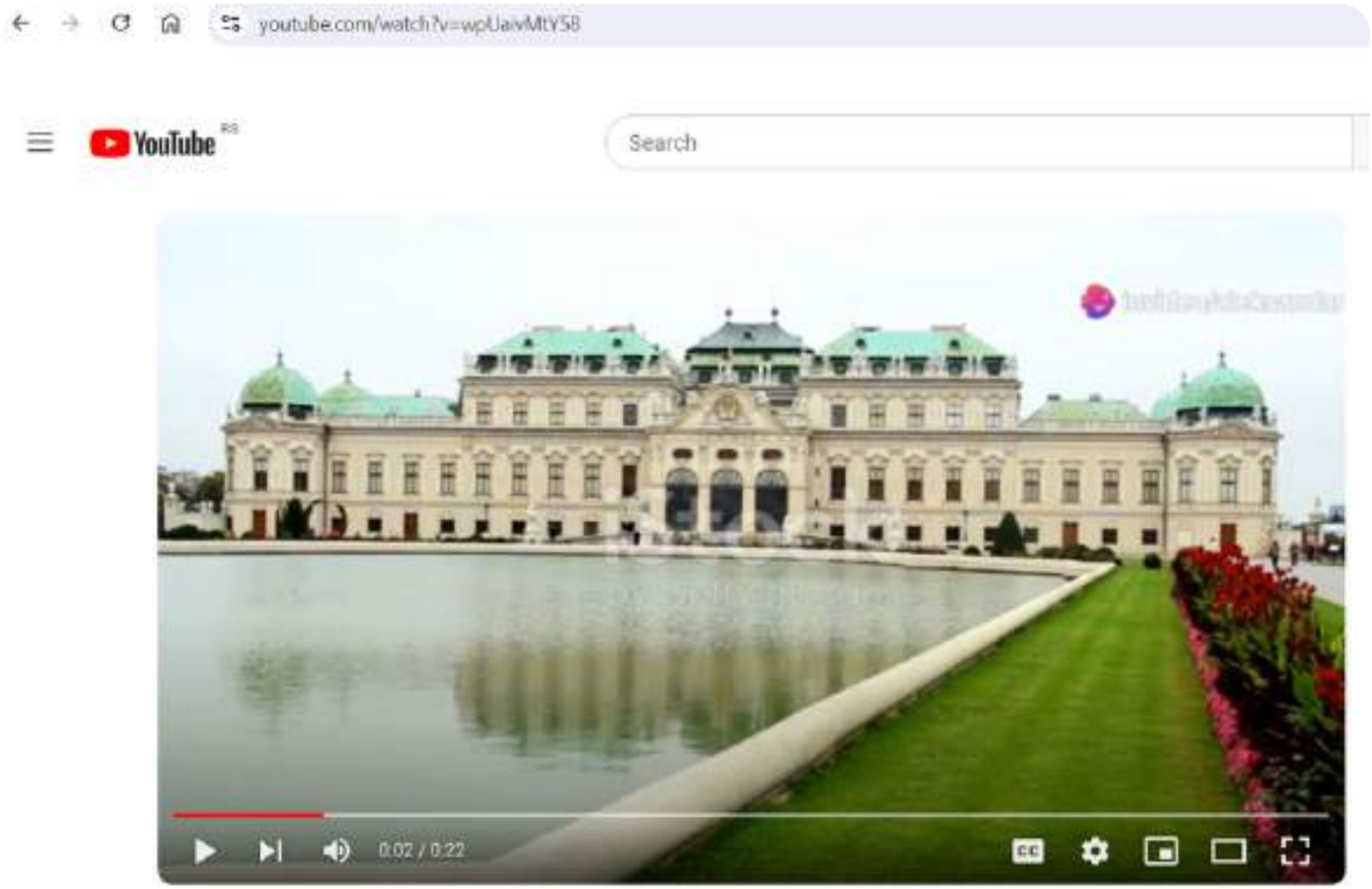
- Користете алатки базирани на вештачка интелигенција, специјално обучени за препознавање на содржина генерирана со ВИ.

Илустрација

Фотографијата десно е слика генерирана со ВИ, на која наводно Џорџ Клуни и Волфганг Амадеус Моцарт пијат ванила милкшејк заедно во дворецот Шенбрун во Виена. Подолу се наоѓа и линк до лажно YouTube видео за истиот „настан“.

Двете се содржини генерирани со вештачка интелигенција за едукативни цели, со цел да се илустрираат креативните можности на ВИ. Секако, Клуни и Моцарт никогаш не се сретнале, бидејќи Моцарт (1756–1791) починал 170 години пред раѓањето на Клуни (1961)!

Fake AI video - George Clooney Meets Mozart in Vienna! 2024 08 24

ПОЗНАЧАЈНИ АЛАТКИ СО ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА

- DALL-E 2 од OpenAI е познат по создавање многу детални и креативни слики врз основа на текстуални описи.
- Midjourney стекна популарност поради своите уметнички интерпретации и способноста да креира слики во различни стилови.
- Stable Diffusion - отворен модел што овозможи демократизација на создавањето слики со вештачка интелигенција.
- This Person Does Not Exist - веб-страница што прикажува лица генерирани со ВИ, кои се исти како од вистински фотографии.
- DeepFake Videos - Иако нема единствен извор, терминот „deepfake“ стана широко препознатлив. Познат пример е deepfake видеото со Том Круз на TikTok. Линк до статијата за deepfake видеото со Том Круз.

Имајте предвид дека областа на содржина генерирана со вештачка интелигенција брзо се развива, па постојано се појавуваат нови и сè понапредни примери. Секогаш е добра идеја да се консултирате со најновите извори за да останете во тек со последните достигнувања во оваа област.

ЕТИЧКИ РАЗМИСЛУВАЊА И ИДНИ ИМПЛИКАЦИИ

Подемот на содржина генерирана со вештачка интелигенција отвора важни етички прашања:

- **Авторски права и сопственост**
  Кој ги поседува правата на содржина создадена со вештачка интелигенција?
- **Мисинформација**
  Како можеме да го спречиме ширењето на лажни вести и манипулирани медиуми?
- **Загриженост за приватноста**
  Кои се последиците од создавање реалистични слики или видеа од вистински луѓе без нивна согласност?
- **Влијание врз креативната индустрија**
  Како ќе влијае содржината генерирана со вештачка интелигенција врз уметниците, фотографите и другите креативни професионалци?

Како што технологијата продолжува да напредува, веројатно е дека содржината генерирана со вештачка интелигенција ќе стане уште пософистицирана и пораспространета. Ова само ја нагласува важноста од развивање на вештини за критичко размислување и користење на технолошки алатки за полесна навигација низ сè покомплексниот дигитален пејзаж.

ЗАКЛУЧОК

Сликите и видеата генерирани со вештачка интелигенција претставуваат фасцинантна пресечна точка меѓу технологијата и креативноста. Тие нудат возбудливи можности за уметност, забава и иновации, но истовремено носат предизвици поврзани со автентичноста и етичката употреба. Преку разбирање на процесот на создавање ваква содржина и со критичко оценување на дигиталните медиуми, можеме подобро да ги цениме капацитетите на вештачката интелигенција, додека истовремено останувааме внимателни кон можноста за нејзина злоупотреба.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

Постојат неколку онлајн ресурси што можат да помогнат во проверка на автентичноста на слики и видеа:

- TinEye

  Алатка за обрнато пребарување на слики што можат да помогнат да се пронајде оригиналниот извор на фотографија.
- Google Reverse Image Search

  Слично на TinEye, оваа алатка може да го проследи потеклото и користењето на слики низ интернетот.
- FotoForensics

  Алатка за обрнато пребарување на слики што може да помогне во пронаоѓање на оригиналниот извор на фотографијата.
- Google Reverse Image Search

  Обезбедува алатки за анализа на дигиталната структура на сликите со цел откривање на измени.
- Sensity

  Се специјализира за откривање на дипфејк и нуди ресурси за препознавање видеа генерирани со вештачка интелигенција.

Лекција 9

Младински медиумски активизам

Младинскиот активизам отсекогаш претставувал моќна движечка сила за општествени промени, а во современата ера, со појавата на дигиталната технологија, тој добива нови форми и можности.

Оваа лекција нуди кратка дефиниција за младинскиот активизам, неговите основни форми, клучни современи примери, предизвиците што ги носи, особено во однос на новите технологии и социјалните мрежи, како и неговото значење во општеството. Дополнително, лекцијата ги обработува наодите од најновото истражување на ADMe групата во Виена, кое покажува дека социјалните мрежи ја поттикнуваат информираната одлука само кај поединци со развиена политичка свест, критичко размислување и претходно совладани медиумски и истражувачки вештини. Можеме да заклучиме, иако социјалните мрежи нудат огромни можности за младински активизам, нивната улога е двострана. Лекцијата завршува со дискусија за тоа дали дигиталниот активизам преку социјалните медиуми ја продлабочува или ја попречува нашата политичка и информативна свест, и како да го искористиме полниот потенцијал на дигиталната ера преку овладување не само на новите технологии, туку и на критичката медиумска писменост и активно граѓанско учество.

Младински активизам: дефиниција и влијание

Младинскиот активизам претставува активно учество на младите во напори за промовирање општествени промени. Тој опфаќа широк спектар на активности, како што се протести, кампањи за застапување, подигнување свест, граѓанско учество и волонтирање. Иако често се поврзува со јавни демонстрации, младинскиот активизам вклучува и посуптилни форми на ангажман, како што се образовни иницијативи и развој на вештини за граѓанско учество. Дефиницијата со текот на времето се проширува и денес опфаќа разновидни пристапи за поттикнување активно граѓанство.

Младинскиот активизам е клучен за напредокот на општеството. Младите носат нови перспективи, енергија и посветеност за решавање на општествени прашања. Нивното учество придонесува за оформување на идното лидерство и за одржување на демократското учество. Како што истакнува научникот Рон Касимир, состојбата на младите директно влијае врз амбициите и предизвиците на општеството, што уште повеќе ја нагласува важноста на нивниот активизам.

Дигиталната ера го трансформираше младинскиот активизам со тоа што обезбеди нови алатки за ангажирање, како што се социјалните медиуми. Сепак, таа исто така носи и предизвици, како што се: одржување на долгорочна посветеност, надминување на дигиталниот јаз, и спротивставување на надзорот од страна на државата.

И покрај овие пречки, младите активисти продолжуваат да ги користат дигиталните платформи за да ги засилат своите гласови и да поттикнат промени.
Како идни лидери, младите мора да го прифатат активизмот, препознавајќи го неговиот потенцијал да одговори на предизвиците на 21. век и да изгради подобар свет за нивните заедници и пошироко.

Влијанието на социјалните мрежи врз обликувањето на нашиот свет

Социјалните мрежи значително го обликуваат нашиот свет – тврдење што е добро поткрепено со реални настани во Обединетото Кралство и САД – Брекзит и изборната победа на Доналд Трамп. Овие примери покажуваат како платформите за социјални медиуми станале клучни алатки за влијание врз јавното мислење и политичките резултати. Cambridge Analytica одигра значајна улога и во референдумот за Брекзит и во изборот на Доналд Трамп, користејќи податоци од Facebook за да таргетира неопределени или неактивни гласачи преку високо персонализирани онлајн кампањи. Нивните стратегии ги мобилизираа пасивните гласачи во Брекзит, а во САД придонесоа за потиснување на потенцијални гласови за Хилари Клинтон, значително влијаејќи врз конечниот исход.

Source: BBC. More information about this case is provided by a short video produced by the BBC

Во поново време, улогата на социјалните мрежи во обликувањето на политичките наративи беше очигледна преку вклученоста на Илон Маск за време на последните избори. Користејќи ја својата платформа, X (поранешен Twitter), Маск ја засили дезинформацијата, вклучително и фалсификувано видео за Камала Харис, кое собра меѓу 120 и 130 милиони прегледи. Иако Маск тврдеше дека видеото само го пресподелил, тој не го означи јасно како лажно, оставајќи многу гледачи неинформирани за неговата неавтентичност.

Овие случаи ја нагласуваат огромната моќ на социјалните мрежи да влијаат врз одлуки поврзани со чувствителни прашања. Сепак, тоа не значи дека општеството влегло во Орвеловска дистопија каде што мислењата лесно се манипулираат.

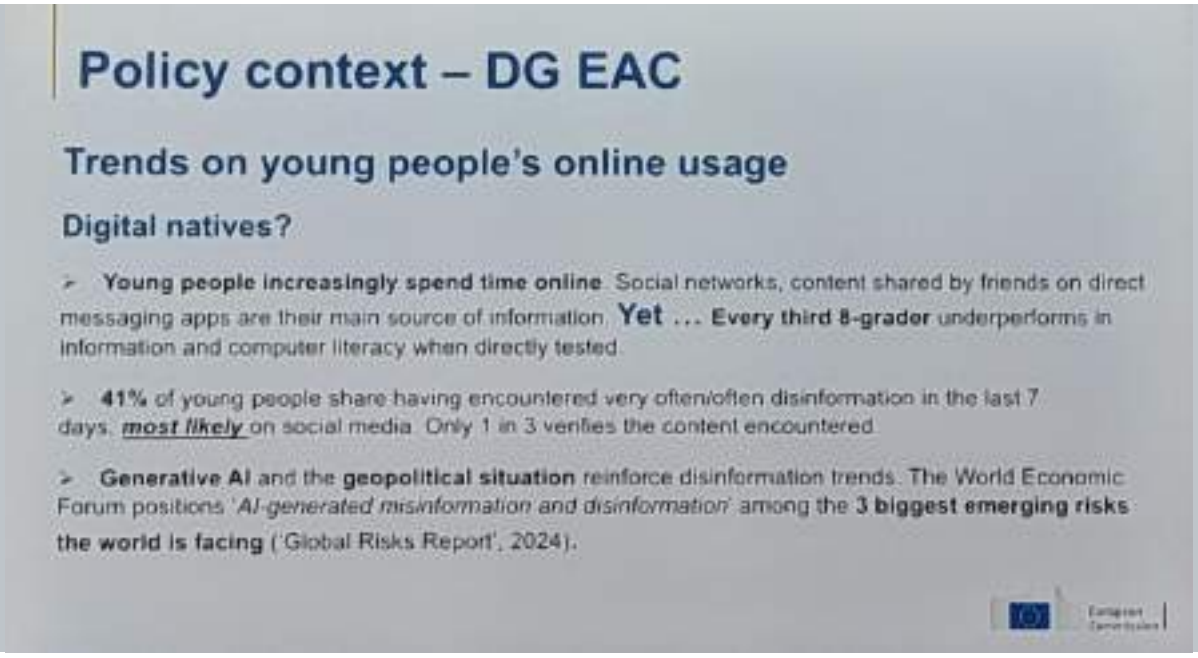
Цврсто вкоренети уверувања, како што се спротивставување на смртна казна или поддршка за демократски системи, остануваат отпорни на надворешно влијание. Но, кај неодлучни или контроверзни теми – како што се изборните преференции или јавните здравствени политики – социјалните мрежи претставуваат огромна арена за политичка манипулација.

Заклучокот е јасен: социјалните мрежи имаат значајна улога во обликувањето на јавното мислење и политичкиот пејзаж, дури и во добро воспоставени демократии. Ова отвора суштински прашања за етичката употреба на ваквите платформи и потребата од заштитни механизми за да се заштити јавниот дискурс од прекумерна манипулација.

Младински активизам и социјални медиуми

Широката употреба на социјалните мрежи е релативно нов феномен – платформите како Facebook, YouTube и TikTok се појавија во последниве две децении. Разбирањето на нивните долгорочни ефекти бара време, но некои обрасци веќе се очигледни.

Извештај од Европската комисија истакнува дека младите сè повеќе време поминуваат онлајн, користејќи социјални мрежи – особено приватни платформи за пораки како Instagram и Messenger – како свој примарен извор на вести. Сепак, **над 40% од младите секојдневно се среќаваат со лажни вести**, а многу малку од нив ја проверуваат точноста на таквите информации. Голем дел немаат доволна медиумска писменост, што ги прави подложни на дезинформации и манипулации.

Овој тренд доведе до предвидувања на дистописки сценарија: општество составено од политички апатични и лесно манипулирани поединци, контролирани од елити преку технологија. Историските споредби го нагласуваат контрастот со минатите ери на младински активизам, како што беа движењата за граѓански права или антивоените протести во 1960-тите. Критичарите тврдат дека денешната младина е поцентрична кон себеси и помалку ангажирана граѓански.

Други го оспоруваат ова гледиште, сугерирајќи дека младинскиот активизам еволуирал. Наместо традиционално учество, младите денес се вклучуваат преку социјални медиуми, волонтерска работа и нетрадиционални движења. Платформи како Facebook и Twitter нудат алатки за активизам, но одржувањето долгорочен ангажман останува предизвик. Додека мал дел од младите користат социјални мрежи за унапредување на политичката свест, повеќето се ограничени на содржини за забава или пасивно користење, што го намалува позитивното влијание.

Социјалните медиуми станаа клучни алатки за младинскиот активизам, нудејќи невидени можности за граѓанско учество и политичка мобилизација. Сепак, нивната ефикасност и понатаму се предмет на дебата. Истражувањата покажуваат дека младите користат платформи како Facebook и Twitter за олеснување на активизмот, но одржувањето долгорочна мотивација и ангажман останува тешко.

Facebook и Twitter имаат различни улоги во активизмот. Facebook често служи како центар за создавање групи фокусирани на конкретни каузи. Но, одржувањето на интересот кај членовите со тек на време е тешко. Twitter, пак, поттикнува поширока интеракција меѓу корисници кои дискутираат на различни теми. Оваа динамика поттикнува моментален ангажман, но не секогаш резултира со конкретни промени, па често го сведува активизмот на симболично или површно ниво.

Арапската пролет е еден од најистакнатите примери за тоа како социјалните мрежи можат да бидат поттикнувач на младински активизам. Започнувајќи во 2010 година, овој бран протести и револуции го трансформираше Блискиот Исток. Млади активисти користеа платформи како Facebook, Twitter и YouTube за организирање демонстрации, подигнување свест и размена на информации во земји како Тунис и Египет. Овие платформи ја заобиколија државната цензура, овозможувајќи масовна мобилизација. Обидите на владите да го ограничат интернетот – како рестрикциите на веб-страници во Тунис и петдневниот прекин на интернетот во Египет – само ја зајакнаа решителноста на демонстрантите.

И покрај овој потенцијал, користењето на социјалните медиуми има значајни ограничувања. Истражување на групата ADMe во Виена истакнува дека поголемиот дел од младите ги користат социјалните мрежи главно за забава, а малкумина се ангажираат со политичка содржина. Политички активните корисници најчесто веќе имаат развиена политичка свест. Наспроти тоа, поголем дел од младите без таква основа стануваат жртви на алгоритми што создаваат „филтер-балони“, ограничувајќи ги на тесен, повторлив и често пристрасен спектар на информации.

Типологија на корисници според две димензии: употреба на социјалните мрежи за забава и за политички цели

Овој феномен го отежнува развојот на критичко размислување кај младите корисници. Наместо да поттикнува информирано вклучување, социјалните мрежи често придонесуваат за површно разбирање и ширење на дезинформации. Само оние кои поседуваат вештини за критичка анализа и активно бараат разновидни извори на информации можат да ги искористат социјалните мрежи за значајно учење. За останатите, овие платформи можат да доведат до интелектуален застој, зајакнувајќи поедноставени ставови и обесхрабрувајќи подлабока политичка свесност.

Вкупното влијание на социјалните мрежи врз младинскиот активизам е, според тоа, измешано. Иако овие алатки имаат потенцијал да го трансформираат ангажманот, нивната ефективност во голема мера зависи од претходното знаење и вештини на корисникот. Аналогијата со шрафцигер од марката Hilti добро ја илустрира оваа динамика: моќна алатка може да биде ефективна само ако корисникот знае како да ја користи. За мнозинството млади, кои немаат соодветна „обука“ или искуство, социјалните мрежи често претставуваат пречка, наместо поттик за политичко зајакнување.

Можеме да заклучиме, иако социјалните мрежи нудат огромни можности за младински активизам, нивната улога е со две острици. Тие можат да ја продлабочат политичката и информативната свест кај мал број информирани корисници, или пак да придонесат за интелектуална изолираност и површност кај мнозинството. За да се искористи нивниот целосен потенцијал, не е доволно само пристап до технологија – неопходна е и критичка медиумска писменост и активно вклучување во разновидни перспективи.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

Во продолжение се наведени неколку релевантни примери за младински медиумски активизам, со линкови до конкретни случаи како младите ги користеле медиумите, особено социјалните мрежи, за активизам во последниве години:

- Arab Spring and Social Media

  Преглед на тоа како социјалните мрежи беа користени за време на востанијата на Арапската пролет.
- Occupy Wall Street Movement

  Статија на Guardian што објаснува како младите активисти ги користеле социјалните мрежи за организирање и ширење на движењето Occupy.
- Black Lives Matter

  Статија од веб-страницата на Pew Research Center што дискутира како младите активисти ги користеле социјалните мрежи за да го засилат движењето Black Lives Matter.
- Climate Change Activism

  Истражува како млади активисти, како што е Грета Тунберг, ги користат социјалните мрежи за подигнување свест за климатските промени.
- #MeToo Movement

  Го испитува влијанието на социјалните мрежи во ширењето на движењето #MeToo, кое во голема мера беше водено од млади активисти.

Лекција 10

Што претставува критичко размислување?

Критичкото размислување е основна вештина за медиумска писменост – и генерално за разликување на вистината – која вклучува способност да се анализираат информации, да се процени нивната валидност и да се формираат аргументирани заклучоци. Затоа, оваа вештина е особено важна во технократско општество како нашето, каде што постојат огромни количини на информации, а е тешко да се препознае што е точно, а што лажно. Критичкото размислување е и темелен столб во демократските општества, кои треба да обезбедат балансирани аргументи и информирано одлучување кај своите граѓани, преку применување на разум, избори, одлуки и заклучоци. Станува збор за дисциплиниран процес кој бара активен ангажман со идеи, овозможувајќи на поединецот јасно и рационално да размислува за тоа во што да верува или што да прави. Овој текст ги разгледува потеклото на критичкото размислување, значајните личности кои придонеле за неговиот развој, неговата практична примена, како и критичката улога што ја игра во современото општество.

Потекло на критичкото размислување: Сократ – бабицата на разумот

Корените на критичкото размислување може да се следат уште од античките цивилизации, особено во стара Грција. Античките Грци живееле во посебни град-држави наречени полиси, и може да се каже дека критичкото размислување се родило во еден од нив – Атина – од 5 до 3 век п.н.е. Филозофите како **Сократ, Платон и Аристотел** ги поставиле темелите на систематското испитување и рационалната мисла. Сократ – учител на Платон, кој пак го подучувал Аристотел – често се смета за татко на критичкото размислување.

Имено, пред Сократ, античките Грци ја барале вистината преку поети или пророци, како Хомер, верувајќи дека тие се носители на знаење и инспирирани од божественото. Сократ тврдел дека вистината не е ниту поетска, ниту симболична, ниту апстрактна, туку дека може да се достигне преку рационален разговор – дијалог со прашања и одговори, кој постепено ја сведува темата на нејзината најсуштинска смисла – вистината. Со други зборови, Сократ тврдел дека однапред не ја знае вистината, но дека развил модел на рационално расудување кој го нарекол **„методот на бабицата“**, веројатно бидејќи неговата мајка била бабица. Тој верувал дека вистината веќе постои во умот на секој човек, и дека потребно е само таа да се „извади на свет“ и да се роди. Овој метод е познат како **Сократов метод** – форма на кооперативен аргументиран дијалог, кој ја стимулира критичката мисла преку поставување прашања и активно размислување со цел да се достигне подлабоко разбирање и увид.

Овој метод ја нагласува важноста на преиспитување на претпоставките и стремежот кон јасност.

Иако Сократ сам не оставил напишани дела, за неговите учења дознаваме преку неговиот ученик Платон, бидејќи Сократ е главниот лик во повеќе од дијалозите на **Платон.** Во еден од нив, наречен Теетет (4 век п.н.е.), Сократ го опишува својот метод на „бабица“ на следниот начин:

Мермерна глава на Сократ во Лувр
(1 век од нашата ера)

Па, мојата вештина на бабица во многу нешта е слична на нивната; но се разликува по тоа што јас се грижам за мажи, а не за жени, и наместо за нивните тела, јас се грижам за нивните души додека се ‘породуваат’. Триумфот на мојата уметност е во темелното испитување дали мислата што млад човек ја ‘раѓа’ е лажна и безживотна, или пак плодна и вистинита. Уште една сличност со бабиците е тоа што и јас сум ‘неплоден’ – без сопствена мудрост – и приговорот кој често ми го упатуваат, дека поставувам прашања, но не давам сопствени мислења, е сосема оправдан; причината е што богот ме принудува да бидам бабица, но не ми дозволил самиот да ‘раѓам’. Јас самиот, значи, не сум особено мудар, ниту имам нешто што е плод на мојата душа. Но, кај оние што разговараат со мене, некои на почетокот изгледаат сосема неразумни; но сите, кога нашето познанство ќе се продлабочи – ако богот им е наклонет – прават зачудувачки напредок; и тоа не само според мислењето на другите, туку и според нивното сопствено. Јасно е дека тие ништо не научиле од мене; сите прекрасни откритија кои ги создаваат се нивни сопствени. Но, на мене и на богот ѝ ја должат својата ‘породба’.“

(Теетет 150b–150d стр. 244)

За време на **ренесансата**, фокусот врз хуманизмот го поттикна понатамошниот развој на критичкото размислување. Мислители како Декарт и Лок воведоа идеи за скептицизам и емпиризам, охрабрувајќи ги поединците да ги преиспитуваат прифатените вистини и да бараат знаење преку набљудување и разум.

Периодот на **Просветителството** донесе развој на рационализмот и научното истражување, што понатаму го промовираше критичкото размислување како основа за знаење.
Во поново време, личности како *Едвард де Боно* придонесоа за разбирањето на креативното и латералното размислување, нагласувајќи ја неопходноста од размислување надвор од традиционалната логика за решавање на комплексни проблеми. Дополнително, мислители како *Даниел Канеман* и *Ричард Талер* ги истражуваат когнитивните пристрасности и процесите на донесување одлуки, објаснувајќи ги психолошките аспекти на критичкото размислување.

Практична примена на критичкото размислување

Критичкото размислување има примена во различни контексти, вклучително и образование, бизнис, здравство и секојдневен живот. Во образованието, вештините за критичко размислување им овозможуваат на учениците да анализираат текстови, да оценуваат аргументи и да развијат сопствени гледишта за сложени прашања. На пример, ученици може да анализираат историски настан преку испитување на различни гледишта, разгледување на докази и формулирање сопствен заклучок.
Во деловниот свет, критичкото размислување е клучно за стратешко планирање и решавање проблеми. Лидерите го користат за евалуација на пазарни трендови, проценка на ризици и донесување информирани одлуки кои го водат успехот на организацијата. На пример, компанија со опаѓање на продажбата може преку критичко размислување да ги анализира повратните информации од клиенти, да ги идентификува основните проблеми и да развие ефективни маркетинг стратегии.
Во здравството, критичкото размислување е суштинско за дијагноза и планирање на третман. Медицинските професионалци треба да проценат симптоми, да разгледаат повеќе можни состојби и да одредат најсоодветен пристап. На пример, лекар може да ја анализира медицинската историја на пациентот, да спроведе тестови и да ги спореди придобивките и ризиците од различни третмани пред да даде препорака.

Политичката улога на критичкото размислување во општеството

Критичкото размислување има клучна улога во развивањето на информирани и ангажирани граѓани.
Во едно демократско општество, особено во ерата на дезинформации и технолошки напредок, неопходно е поединците критички да ја оценуваат информацијата. Критичкото размислување ги овластува граѓаните да препознаат доверливи извори, да анализираат политички аргументи и да донесуваат информирани одлуки при избори.

Покрај тоа, критичкото размислување придонесува за општествен напредок преку поттикнување дијалог и разбирање. Тоа создава средина во која се ценат различните гледишта, овозможувајќи заедничко решавање на проблеми. На пример, заеднички организации често се потпираат на критичко размислување при решавање на општествени прашања, ангажирајќи различни засегнати страни во дискусии што водат кон ефективни решенија.

Игри и активности за развивање на критичко размислување

- **Chess.com**

  Бесплатна онлајн платформа за играње шах што го поттикнува стратешкото размислување, предвидување и планирање. Chess.com е веб-страница посветена на шахот и на милионите шахисти ширум светот кои ја сакаат оваа игра. Тоа е место каде можете да се претставите, да ги споделите своите мисли, да го унапредите вашето шаховско знаење и да уживате во секој аспект од шахот!

- **The Talos Principle**

  Филозофска игра од прво лице со сложувалки, поставена во контрадикторен свет на антички урнатини и напредна технологија. Оваа игра е со наплата и ве става во улога на лик што, по налог на својот создавач, треба да решава сè покомплексни загатки. Притоа, се соочувате со прашања за верата, сопствениот идентитет и смислата на постоењето: Кој си ти? Која е твојата цел? И што ќе направиш по тоа прашање?

- **Spent**

  Онлајн игра за сиромаштија и бездомништво. Ја развила маркетиншката агенција McKinney за нивниот про боно клиент Urban Ministries of Durham, непрофитна организација од Дарам, Северна Каролина, која обезбедува услуги за лица кои живеат во сиромаштија. Играта Spent е заснована на концептот на буџетирање и на различните предизвици со кои човек се соочува во секојдневниот живот. Додека ја игра, играчот се соочува со повеќе тешки сценарија и мора да донесува клучни одлуки што директно ќе влијаат врз неговите приходи (во играта).

- **Numberdyslexia.com**

  Нуди одлична колекција на онлајн игри за унапредување на вештините за критичко размислување, вклучувајќи и класични игри како Судоку, Танграм и други.

- **Brainstorm**

  Критичкото размислување се заснова на донесување одлуки врз основа на аналитичко набљудување, а оваа игра им овозможува на поединците да размислуваат креативно и да најдат одговори на предизвикувачки прашања. Максимум четворица играчи можат да се приклучат и да се натпреваруваат меѓу себе во извршување на мали задачи и цели пред останатите. Играчите ќе треба да го турнат својот ум до граници, што значи дека оваа игра ќе го стимулира мозокот и ќе им овозможи вежбање на вештините за критичко размислување.

Заклучок

Можеме да заклучиме, критичкото размислување е суштинска вештина со длабоки историски корени и значајни импликации за личен развој и општествен напредок. Со разбирање на неговото потекло, препознавање на влијателни мислители и примена во различни контексти, поединците можат да ја унапредат својата способност за критичко размислување и значајно да придонесат во своите заедници. Вклучувањето во вежби и активности што го поттикнуваат критичкото размислување дополнително ќе ги оспособи и учениците и граѓаните да се справат со комплексностите на современиот живот.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- 16 Best Free Online Critical Thinking Courses
  Од различни универзитети ширум светот
- Thinking, Fast and Slow
  Од Даниел Канеман
- Argument Wars *(iCivics)*
  Игра што ги вклучува играчите во формулирање аргументи за вистински случаи од Врховниот суд.
- Top 10 Online Resources to Improve Your Critical Thinking Skills!

Лекција 11

Вештини и алатки за критичко размислување

Критичкото размислување е фундаментална вештина, неопходна за успех и во академските активности и во професионалниот живот. Ова поглавје ги истражува различните алатки и техники што можат значително да ги подобрат вашите способности за критичко размислување, заедно со практични вежби и историски примери кои ја илустрираат нивната примена.

Разбирање на критичкото размислување

Критичкото размислување подразбира објективна анализа и проценка на информации со цел да се формира рационален размислување.

Оваа вештина ги опфаќа следните компоненти:

1. **Анализа**
2. **Интерпретација**
3. **Инференција (изведување заклучоци)**
4. **Објаснување**
5. **Саморегулација**
6. **Отвореност на умот**

Развивањето на овие вештини ви овозможува да: донесувате поинформирани одлуки, решавате комплексни проблеми и учествувате во смислена дискусија во различни области.

Алатки за унапредување на критичкото размислување

- **Сократов метод**

  Именуван по античкиот грчки филозоф Сократ, овој метод се заснова на поставување продлабочени прашања со цел да се поттикне критичко размислување и да се осветлат идеи. Методот охрабрува подлабоко истражување на претпоставките и верувањата.

  Историски пример: Сократ го користел овој метод во античка Атина за да ги предизвика верувањата на своите ученици и да ги поттикне да ги преиспитуваат воспоставените норми, како што е документирано во дијалозите на Платон.

- **Ментално мапирање**

  Менталната мапа е визуелна алатка што помага во организирање и структуирање на мисли, при што се откриваат поврзаности помеѓу идеи и поими.

  Линк: За интерактивна алатка за ментално мапирање, посетете ја MindMeister

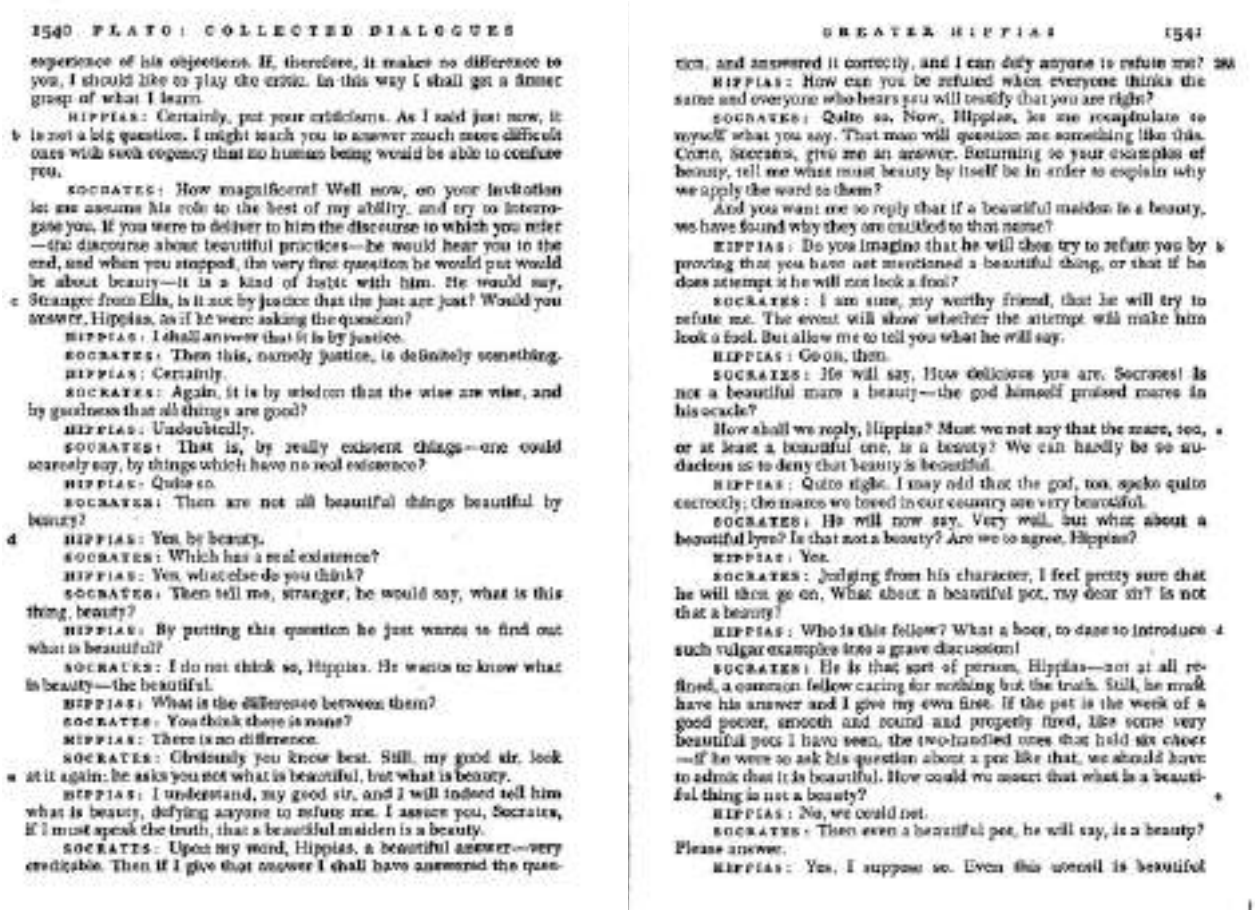
- **SWOT Анализа**
  SWOT анализа (Сили, Слабости, Можности, Закани) е техника за стратешко планирање што се користи за оценување на некоја ситуација или предлог од повеќе аспекти.

  Историски пример: НАСА ја користела SWOT анализата во 1960-тите за да ја оцени изводливоста на програмата за слетување на Месечината – Apollo, со што им помогнала да ги идентификуваат потенцијалните предизвици и можности.

- **Техниката „Пет зошто“ (The Five Whys Technique)**
  Оваа итеративна техника на поставување прашања помага да се идентификува коренот на некој проблем со тоа што повеќепати се поставува прашањето „Зошто?“

  Историски пример: Сакичи Тојода, основачот на Toyota Industries, ја развил оваа техника во 1930-тите години со цел да ги подобри производствените процеси.

- **Мапирање на аргументи**
  Мапирањето на аргументи претставува визуелна репрезентација на структурата на еден аргумент, при што се прикажуваат врските помеѓу тврдењата, доказите и приговорите.
  Линк: Истражете го мапирањето на аргументи преку платформата *Rationale*

154d PLATO: COLLECTED DIALOGUES

experience of his objections. If, therefore, it makes no difference to you, I should like to play the critic. In this way I shall get a firmer grasp of what I learn.

HIPPIAS: Certainly, put your criticisms. As I said just now, it is not a big question. I might teach you to answer much more difficult ones with such cogency that no human being would be able to confute you.

SOCRATES: How magnificent! Well now, on your invitation let me assume his role to the best of my ability, and try to interrogate you. If you were to deliver to him the discourse to which you refer—the discourse about beautiful practices—he would hear you to the end, and when you stopped, the very first question he would put would be about beauty—it is a kind of habit with him. He would say, Stranger from Elis, is it not by justice that the just are just? Would you answer, Hippias, as if he were asking the question?

HIPPIAS: I shall answer that it is by justice.

SOCRATES: Then this, namely justice, is definitely something.

HIPPIAS: Certainly.

SOCRATES: Again, it is by wisdom that the wise are wise, and by goodness that all things are good?

HIPPIAS: Undoubtedly.

SOCRATES: That is, by really existent things—one could scarcely say, by things which have no real existence?

HIPPIAS: Quite so.

SOCRATES: Then are not all beautiful things beautiful by beauty?

HIPPIAS: Yes, by beauty.

SOCRATES: Which has a real existence?

HIPPIAS: Yes, what else do you think?

SOCRATES: Then tell me, stranger, he would say, what is this thing, beauty?

HIPPIAS: By putting this question he just wants to find out what is beautiful?

SOCRATES: I do not think so, Hippias. He wants to know what is beauty—the beautiful.

HIPPIAS: What is the difference between them?

SOCRATES: You think there is none?

HIPPIAS: There is no difference.

SOCRATES: Obviously you know best. Still, my good sir, look at it again: he asks you not what is beautiful, but what is beauty.

HIPPIAS: I understand, my good sir, and I will indeed tell him what is beauty, defying anyone to refute me. I assure you, Socrates, if I must speak the truth, that a beautiful maiden is a beauty.

SOCRATES: Upon my word, Hippias, a beautiful answer—very creditable. Then if I give that answer I shall have answered the ques-

GREATER HIPPIAS 154e

tion, and answered it correctly, and I can defy anyone to refute me?

HIPPIAS: How can you be refuted when everyone thinks the same and everyone who hears you will testify that you are right?

SOCRATES: Quite so. Now, Hippias, let me recapitulate to myself what you say. That man will question me something like this. Come, Socrates, give me an answer. Returning to your examples of beauty, tell me what must beauty by itself be in order to explain why we apply the word to them?

And you want me to reply that if a beautiful maiden is a beauty, we have found why they are entitled to that name?

HIPPIAS: Do you imagine that he will then try to refute you by proving that you have not mentioned a beautiful thing, or that if he does attempt it he will not look a fool?

SOCRATES: I am sure, my worthy friend, that he will try to refute me. The event will show whether the attempt will make him look a fool. But allow me to tell you what he will say.

HIPPIAS: Good, then.

SOCRATES: He will say, How delicious you are, Socrates! Is not a beautiful mare a beauty—the god himself praised mares in his oracle?

How shall we reply, Hippias? Must we not say that the mare, too, or at least a beautiful one, is a beauty? We can hardly be so audacious as to deny that beauty is beautiful.

HIPPIAS: Quite right. I may add that the god, too, spoke quite correctly; the mares we breed in our country are very beautiful.

SOCRATES: He will now say, Very well. But what about a beautiful lyre? Is that not a beauty? Are we to agree, Hippias?

HIPPIAS: Yes.

SOCRATES: Judging from his character, I feel pretty sure that he will then go on, What about a beautiful pot, my dear sir? Is not that a beauty?

HIPPIAS: Who is this fellow? What a boor, to dare to introduce such vulgar examples into a grave discussion!

SOCRATES: He is that sort of person, Hippias—not at all refined, a common fellow caring for nothing but the truth. Still, he must have his answer and I give my own first. If the pot is the work of a good potter, smooth and round and properly fired, like some very beautiful pots I have seen, the two-handled ones that hold six choes—if he were to ask his question about a pot like that, we should have to admit that it is beautiful. How could we assert that what is a beautiful thing is not a beauty?

HIPPIAS: No, we could not.

SOCRATES: Then even a beautiful pot, he will say, is a beauty? Please answer.

HIPPIAS: Yes, I suppose so. Even this utensil is beautiful

Извадок од книгата на Платон *„За убавината“* (4 век п.н.е., *целосна аудиокнига*) што ја илустрира Сократовата прашално-одговорна метода.

Примена на алатки за критичко размислување

За ефективна употреба на овие алатки, разгледајте ги следните чекори:

1. **Идентификувајте го проблемот или прашањето**
2. **Соберете релевантни информации од доверливи извори**
3. **Применете соодветни алатки за критичко размислување**
4. **Анализирајте и проценете ги информациите**
5. **Изведете заклучоци и донесете одлуки**
6. **Рефлектирајте за процесот и резултатите**

Историски примери за критичко размислување

- **Научната револуција**

  Во 16. и 17. век, научници како Галилео Галилеј и Исак Њутн ги предизвикаа длабоко вкоренетите верувања за природниот свет преку набљудување, експериментирање и логично размислување.

- **Просветителството**

  Филозофи како Џон Лок и Волтер во 18. век го промовираа рационалното размислување и скептицизмот кон традиционалните авторитети, со што влијаеја врз политички и општествени реформи.

- **Проектот Менхетен**

  За време на Втората светска војна, научници и инженери применуваа критичко размислување за решавање на сложени проблеми при развојот на атомската бомба, при што го демонстрираа потенцијалот на заедничкото решавање проблеми.

Вежби за зајакнување на вештините за критичко размислување

- **Анализирајте медиуми**

  Изберете новински напис и идентификувајте можни пристрасности, проценете ја доверливоста на изворите и разликувајте факти од мислења.

- **Решавајте логички загатки**

  Редовно решавајте логички загатки и мисловни предизвици за да ги унапредите аналитичките способности и вештините за решавање проблеми.

- **Дебатен клуб**

  Придружете се или основајте дебатен клуб за да вежбате артикулирање аргументи, разгледување различни перспективи и одговарање на контрааргументи.
- **Меѓудисциплинарни студии**

  Истражувајте поврзаности помеѓу различни академски дисциплини за да го проширите вашето гледиште и да ја засилите способноста за критичко размислување во различни области.
- **Дневник за рефлексија**

  Водете дневник во кој ќе рефлектирате за вашите мисловни процеси, донесување одлуки и лични пристрасности. Оваа практика го поттикнува самосвеста и метакогницијата.

Заклучок

Развивањето на критичко размислување е континуиран процес што бара практика и посветеност. Со вклучување на овие алатки и вежби во вашиот академски и личен живот, ќе ја унапредите способноста за анализа на информации, решавање проблеми и донесување информирани одлуки. Запомнете дека критичкото размислување не е само пронаоѓање на точни одговори, туку и поставување на вистински прашања и пристапување кон предизвиците со отворен и аналитички ум.

Како што продолжувате да ги усовршувате вашите вештини за критичко размислување, ќе забележите дека тие стануваат непроценливи при справување со комплексностите на академските студии, професионалните ангажмани и секојдневниот живот.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

Ова е анотирана библиографија со 5 главни референци кои нудат комбинација од теоретски основи, практични примени и едукативни ресурси поврзани со вештините и алатките за критичко размислување. Тие претставуваат цврста почетна точка за секој што сака да го продлабочи своето разбирање за критичкото размислување или да ги вклучи овие вештини во академскиот или професионалниот живот.

- *Facione, P. A. (2020).* Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment

  Овој влијателен труд нуди сеопфатен преглед на критичкото размислување, неговите основни вештини и неговото значење во образованието и секојдневниот живот. Facione, водечки експерт во областа, ги истражува когнитивните вештини и ставови што го сочинуваат критичкото размислување, правејќи го овој труд неопходен ресурс за разбирање на темелите на оваа клучна способност.

- *Paul, R., & Elder, L. (2019).* The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. Rowman & Littlefield

  Овој концизен водич нуди практичен пристап кон разбирањето и примената на концептите за критичко размислување. Paul и Elder претставуваат рамка за критичко размислување што вклучува елементи на мислата, интелектуални стандарди и интелектуални особини. Водичот обезбедува различни алатки и техники за подобрување на вештините за критичко размислување, што го прави вреден и за ученици и за едукатори.

- *Dwyer, C. P., Hogan, M. J., & Stewart, I. (2014).* An integrated critical thinking framework for the 21st century. Thinking Skills and Creativity, *12, 43-52.*

  Ова академско дело предлага интегрирана рамка за критичко размислување, синтетизирајќи различни теоретски пристапи. Авторите ги дискутираат когнитивните и метакогнитивните процеси вклучени во критичкото размислување и предлагаат стратегии за развој на овие вештини. Овој труд е особено корисен за оние што се заинтересирани за теоретските основи на критичкото размислување.

- Foundation for Critical Thinking. *(n.d.). The Critical Thinking Community.*

  Овој концизен водич нуди практичен пристап кон разбирањето и примената на концептите за критичко размислување. Paul и Elder претставуваат рамка за критичко размислување што вклучува елементи на мислата, интелектуални стандарди и интелектуални особини. Водичот обезбедува различни алатки и техники за подобрување на вештините за критичко размислување, што го прави вреден и за ученици и за едукатори.

- *Butterworth, J., & Thwaites, G. (2013).* Thinking Skills: Critical Thinking and Problem Solving. *Cambridge University Press.*

  Овој учебник обезбедува структуриран пристап за развој на вештини за критичко размислување и решавање проблеми. Опфаќа широк спектар на теми, вклучувајќи анализа на аргументи, проценка на докази и донесување одлуки. Книгата вклучува бројни вежби и примери од реалниот живот, што ја прави одличен ресурс за практична примена на алатките за критичко размислување.

Лекција 12

Логички заблуди: Препознајте и избегнувајте погрешно расудување

Логичките заблуди се грешки во расудувањето кои ја поткопуваат валидноста на аргументите, често правејќи ги да изгледаат убедливо иако немаат логичка основа. Тие често делуваат уверливо бидејќи користат емоционални апели, социјални предрасуди или погрешна логика.

Разбирањето на заблудите е клучен елемент на критичкото размислување, бидејќи им овозможува на поединците да ги оценуваат аргументите и да ја разликуваат здравата логика од погрешното расудување. Преку препознавање на вообичаени заблуди како ad hominem напади или аргументи со слама (straw man), учениците можат да научат како да се снаоѓаат во убедливата реторика и да избегнат да бидат заведени од неосновани тврдења. Подучувањето на логички заблуди развива интелектуална дисциплина, помагајќи им на учениците да ги преиспитуваат претпоставките, да бараат докази и да размислуваат независно. Дополнително, тоа ги унапредува нивните комуникациски вештини, овозможувајќи им јасно да ги претстават своите идеи и ефикасно да ги одбранат од критика.

Во ера обележана со дезинформации и поларизирани дебати, препознавањето на заблуди им дава моќ на учениците промислено да се ангажираат со сложени прашања и да донесуваат информирани одлуки. Оваа вештина не е само клучна за академски успех, туку и суштинска за активно учество во граѓанскиот живот. Подучувањето на логичките заблуди помага во развивање на генерација на проницливи, рефлексивни и одговорни мислители.

Вообичаени логички заблуди

- **“Straw Man” Заблуда**

  Погрешно претставување на нечиј аргумент со цел полесно да се нападне.

  Пример: “Против си истражувањето на вселената? Значи ти е во ред да го игнорираш научниот напредок?”

- **“Ad Hominem”**

  Напаѓање на личноста наместо на аргументот.

  Пример: “Не можеш да му веруваш за климатските промени – не ни завршил факултет!”

- **“Slippery Slope”**

  Претпоставка дека еден чекор неизбежно ќе доведе до низа негативни настани.

  Пример: “Ако дозволиме едно задоцнето предавање, наскоро никој нема да ги почитува роковите.”

- **Повик на авторитет**

  Претпоставка дека нешто е точно затоа што го вели авторитетна личност.

  Пример: „Овој производ мора да е одличен – го препорачува спортист!“

- **Лажна дилема (или/или заблуда)**

  Претставување само на две опции кога постојат и други, со што се наметнува поедноставен избор.

  Пример: „Или си со нас, или против нас.“

- **Заблуда на “стадото”**

  Претпоставка дека нешто е точно или добро затоа што е популарно или широко прифатено.

  Пример: „Сите го купуваат овој производ, значи мора да е најдобар.“

- **Црвена харинга**

  Воведување на нерелевантна тема со цел да се одвлече вниманието од оригиналното прашање.

  Пример: „Зошто да се грижиме за климатските промени кога има луѓе што немаат доволно храна?“

- **Заблуда на нирвана**

  Отфрлање на решение затоа што не е совршено, игнорирајќи дека сепак може да биде ефективно.

  Пример: „Зошто да се мачиме со обновлива енергија? Не може веднаш целосно да ги замени фосилните горива.”

- **Повик на новина**

  Тврдење дека нешто е подобро само затоа што е ново или иновативно.

  Пример: „Овој нов план за диета мора да функционира подобро – развиен е оваа година!“

- **Потоа, значи поради тоа (лажна причина)**

  Претпоставка дека бидејќи еден настан следи по друг, тој е и причината за него.

  Пример: „Почнав да носам оваа алка, и сега имам подобри оценки – сигурно ми носи среќа!“

- **Заблуда на “златна средина“**

  Претпоставка дека компромисот помеѓу две спротивставени позиции мора да биде точен, без оглед на доказите.

  Пример: „Некои велат дека Земјата е рамна, други дека е тркалезна – вистината мора да е некаде помеѓу.“

- **Повик на традиција**

  Тврдење дека нешто е подобро или точно само затоа што отсекогаш се правело на тој начин.

  Пример: „Секогаш го одржуваме овој настан на отворено – не може сега да го смениме тоа.“

- **Побрзана генерализација**

  Изведување заклучок врз основа на недоволни или нерепрезентативни докази.

  Пример: „Сретнав двајца невоспитани туристи од таа земја – сигурно сите таму се невоспитани.“
- **Циклично расудување**

  Користење на заклучокот како претпоставка, односно претпоставување на тоа што се обидуваш да го докажеш.

  Пример: „Јас сум достоен за доверба затоа што секогаш ја кажувам вистината.“
- **Повик на емоција**

  Користење на емоционални апели наместо логика за да се убеди некого.

  Пример: „Помисли на сите гладни деца – нели сакаш да дониараш денес?“
- **Барање на прашањето (Begging the Question)**

  Претпоставување на вистинитоста на заклучокот во рамките на самиот аргумент.

  Пример: „Законот е добар затоа што е закон.“
- **Tu Quoque (и ти исто – заблуда)**

  Отфрлање на критиката со укажување на лицемерието на оној што критикува.

  Пример: „Ти велиш дека не треба да пишувам пораки додека возам, ама те видов тебе како го правиш тоа минатата недела!“
- **Двојно значење**

  Користење на двосмислен јазик за да се доведе во заблуда или погрешно прикаже нешто.

  Пример: „Знакот вели ‘Fine (eng-казна) for Parking Here’, значи паркирањето тука е во ред!“
- **Повик на незнаење**

  Тврдење дека нешто е точно или неточно затоа што не е докажано спротивното.

  Пример: Никој не докажал дека вонземјани не постојат, значи мора да се вистински.“
- **Заблуда на составот**

  Претпоставка дека она што важи за деловите мора да важи и за целината.

  Пример: „Секој играч во тимот е одличен, значи тимот мора да биде непобедлив.“

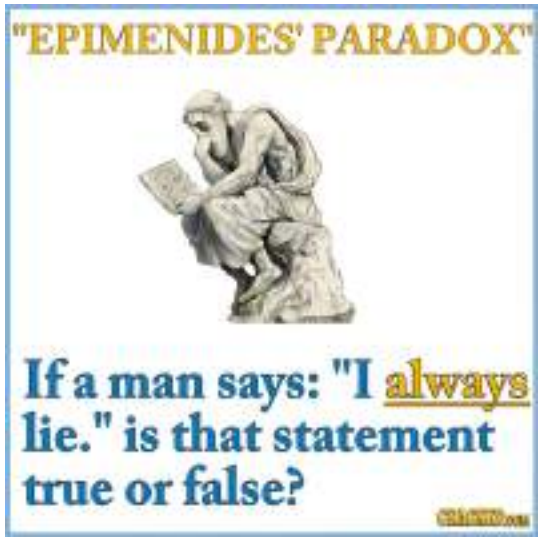
Софизми и парадокси

Софизмите и парадоксите, во суштина, претставуваат логички или интелектуални загатки и противречности кои ги збунувале филозофите, логичарите и научниците низ историјата. Станува збор за проблеми што создаваат забуна и го предизвикуваат конвенционалното размислување.

Терминот парадокс потекнува од грчкиот јазик, комбинирајќи ги зборовите para (спротивно) и doxa (мислење или верување). Парадокс е изјава или група изјави што водат до противречности или го нарушуваат интуитивното разбирање. Парадоксите го поттикнуваат критичкото размислување со тоа што ги разоткриваат ограничувањата на човечкиот суд и алатките за расудување. И покрај нивната збунувачка природа, парадоксите често биле поттик за значајни интелектуални пробиви. Понекогаш било неопходно развивање на нови математички принципи или физички закони за да се решат заклучоци кои на почетокот изгледале *„очигледно неприфатливи*“.

Зборот софизам исто така има грчко потекло, и произлегува од зборот **sophia** (мудрост). Сепак, софизмот носи негативна конотација. Тоа се однесува на измамнички или привидно валиден аргумент што е внимателно скроен за да изгледа интелектуално супериорно или за да ги доведе другите во заблуда. Софизмите ги создавале софистите во античка Грција, чие име исто така потекнува од зборот sophia. Иако софистите можат да се толкуваат како „мудри луѓе“, нивната репутација за лукавост и манипулација ѝ дала на оваа ознака помалку почесно значење – налик на „интелектуални измамници“. Овие луѓе биле како интелектуални маѓепсници, кои користеле реторички трикови и илузии за да импресионираат или измамат, слично на тоа како се вадат зајаци од шешири во дебати.

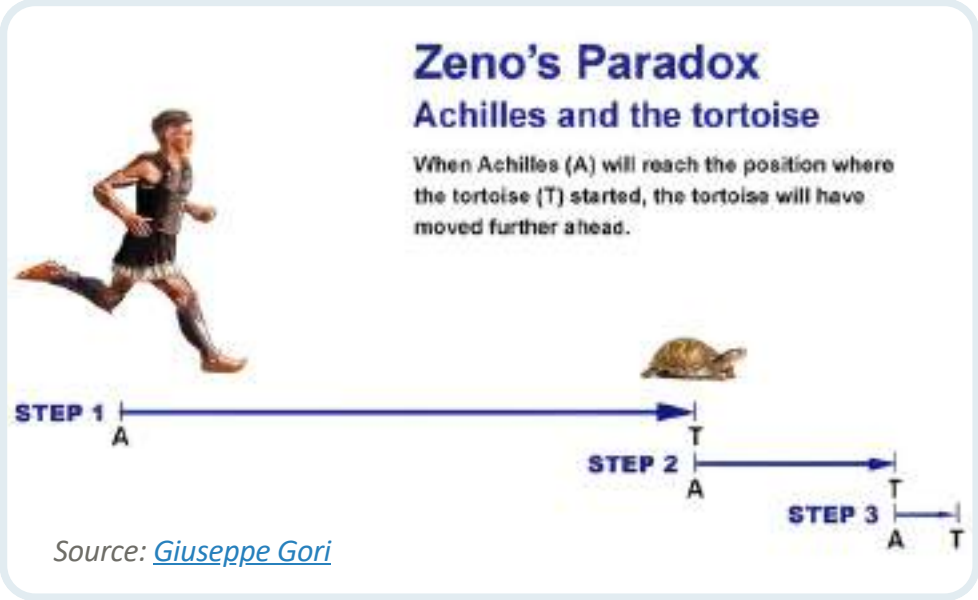
Можеме да заклучиме, додека парадоксите го предизвикуваат интелектот и интуицијата со цел да ги поместат границите на знаењето и разбирањето, софизмите често ја злоупотребуваат реториката и логиката за помалку благородни цели, фокусирајќи се повеќе на привидот и убедувањето отколку на вистинската суштина.

Еден од најраните и најпознати софизми е таканаречениот **Парадокс на Епименид**. Античкиот грчки филозоф Епименид создал загатка која гласи: **„Сите Критјани се лажговци.“** Дали оваа изјава е точна или не? Ако сите Критјани лажат, а Епименид е Критјанец, тогаш неговата изјава дека сите Критјани лажат мора да е точна.Но, ако тоа е точно, тогаш не сите Критјани се лажговци, што создава противречност.Од друга страна, ако заклучиме дека не сите Критјани лажат и дека неговата изјава е лажна, тогаш всушност мора да е точно дека сите Критјани лажат. Ова создава бесконечен круг на расудување без решение.

Друг грчки филозоф, Евбулид од 4 век п.н.е., измислил уште поинтригантен парадокс: **„Она што сега го велам е лага.“** Или поедноставено: „Јас лажам.“ Ако изјавата е точна, тогаш таа мора да е лажна. А ако е лажна, тогаш мора да е точна, што резултира со логичка противречност.

Покрај Епименид и Евбулид, можеби најпознатиот грчки филозоф запаметен по своите парадокси е Зенон од Елеја (од Миконос), чии некои парадокси и денес се добро познати – како на пример „Ахил и желката“. Во овој парадокс, Ахил се натпреварува со желка, давајќи ѝ предност од 100 метри. Ако желката се движи десет пати побавно од Ахил, а Ахил ја преполовува оддалеченоста меѓу себе и желката на секои 10 секунди, желката продолжува да напредува малку по малку во секој интервал. Ахил постојано ѝ се приближува, но теоретски никогаш не ја престигнува.

Source: Giuseppe Gori

Поврзан парадокс е Зеноновата Стрела: Ако сè што зазема простор во даден момент е во мирување, и објект што се движи исто така зазема простор во секој даден миг, тогаш летечка стрела мора да биде неподвижна. Бидејќи не може да биде на две места истовремено, а времето е бесконечно делливо, стрелата теоретски никогаш не ја достигнува својата цел.

Конечно, да споменеме еден добро познат парадокс што ја предизвикува модерната физика: таканаречениот Парадокс на близнаците. Замислете двајца близнаци, од кои еден тргнува на космичко патување со вселенски брод, додека другиот останува на Земјата. Бидејќи времето е релативно, за близнакот што патува со брзина блиска до брзината на светлината, времето забавува.

Кога патувачкиот близнак ќе се врати на Земјата по 20 години, тој ќе изгледа значително помлад од својот брат или сестра. За близнакот што патувал, можеби поминале само околу 10 години, додека за оној што останал на Земјата поминале целосни 20 години.
Колку и да звучи чудно, овој исход е целосно во согласност со теоријата на релативноста!

Зошто паѓаме под влијание на логички заблуди?

Стануваме жртви на логички заблуди поради вродени когнитивни пристрасности и емоционални влијанија кои го нарушуваат нашето расудување. Когнитивните пристрасности, како што е пристрасноста на потврдување, нè наведуваат да ја преферираме информацијата што се совпаѓа со нашите постојни верувања, додека ја игнорираме спротивната, што ги прави погрешните аргументи да изгледаат уверливо. Дополнително, нашата зависност од ментални кратенки (хеуристики) за брза обработка на сложени информации може да доведе до поедноставувања и грешки во процената. Емоционалните влијанија, како страв, гнев или возбуденост, понатаму го замаглуваат размислувањето, заменувајќи ја рационалната анализа со импулсивни реакции. Социјалните притисоци, како желбата да се вклопиме или да добиеме одобрување, исто така играат улога, зголемувајќи ја веројатноста да прифатиме популарни, но погрешни аргументи. Покрај тоа, заблудите често користат уверлив јазик или ги искористуваат празнините во нашето знаење, што го отежнува нивното препознавање. Разбирањето на овие тенденции е клучно за препознавање и отпор кон заблудите, овозможувајќи појасно и поразумно донесување одлуки.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- Thou Shall Not Use Logical Fallacies
  Корисна веб-страница со постери, картички и информации за логички заблуди.
- Your Bias Is
  Веб-страница со постери и информации за когнитивни пристрасности.
- PRECOBIAS
  Педагошки ресурси: проект што содржи наставни планови за критичко размислување и когнитивни пристрасности.

Лекција 13

Критичко читање на медиумски пораки

Во свет во кој медиумите се насекаде, многу е важно да знаете како критички да ги читате медиумските пораки. Без разлика дали се работи за вести, социјални мрежи, реклами или забава, пораките се осмислени да информираат, убедат или дури да манипулираат. Оваа лекција ќе ви помогне да развиете вештини за разбирање на мотивите зад медиумските пораки, препознавање на пристрасност и проценка на доверливоста на информациите.

Цели:

До крајот на оваа лекција, ќе бидете способни да:

- **Препознаете** вообичаени знаци на пристрасност, манипулација и недоверлива информација во медиумските пораки.
- **Идентификувате** и проценете ја доверливоста на различни медиумски извори преку анализа на нивната цел, јазик и кредибилитет на изворот.
- **Применете** практични алатки, како што се веб-страници за проверка на факти и обрнато пребарување на слики, за да ја проверите информацијата и ја оцените нејзината точност пред да ја споделите.

Што значи критички да се читаат медиумите?

Критичкото читање на медиуми вклучува:

- **Препознавање на пристрасност:** Медиумските пораки често ги одразуваат ставовите и приоритетите на луѓето или организациите што ги создале.
- **Проценка на доверливоста на изворот:** Не се сите медиумски извори подеднакво доверливи. Знаењето кои извори да се користат, а кои да се преиспитуваат е клучно.
- **Препознавање на намерата:** Запрашајте се зошто е создадена пораката. Дали има цел да информира, забавува, продава или убедува?

1. All messages are created in a certain way – constructed.
2. Media messages are used by using a creative language in a specific, unique way
3. Different people understand media messages differently.
4. Media contain in itself values and views of the world.
5. Most media messages have been created for power and/or profit.

Разбирање на пристрасност и агенда

Сите медиумски пораки имаат некаква перспектива. Разбирањето на целта и пристрасноста зад нив ви помага да ја согледате целосната слика.

Активност: Споредете медиумско известување

- **Пронајдете два написи** од различни извори за иста тема, на пример за неодамнешен спортски настан или меѓународна вест.
- **Анализирајте:** Погледнете ги зборовите што се користат во секој напис. Дали има разлики во тонот? На пример, еден напис можеби се фокусира на позитивни аспекти, додека другиот истакнува негативни точки.
- **Дискутирајте:** Разговарајте за тоа како овие разлики можат да влијаат врз мислењето на читателот. Кој може да биде мотивот или целта на секој од написите?

Пример: Замислете дека извештај од регионален весник позитивно ја опишува некоја економска политика, додека друг медиум ја критикува. Зборовите што ги користат – како на пример *„успешна“* наспроти *„проблематична“* – можат да откријат пристрасност.

Идентификување на доверливи извори

Не сите извори обезбедуваат точни информации. Некои можат да претеруваат или да претставуваат информации со цел да протуркаат одредена агенда. Знаењето како да се процени доверливоста на некој извор е од суштинско значење.

- **Побарајте авторитативни извори:** Доверливите извори често доаѓаат од етаблирани медиумски куќи, експерти или владини институции. Во Балканскиот регион, извори како реномирани весници или регионални платформи за проверка на факти, како што се веќе споменатите Faktograf (Хрватска) или Raskrinkavanje (Србија), можат да помогнат во верификација на информации.
- **Проверете за предупредувачки знаци:** Сензационализам, недостаток на јасни информации за авторот или прекумерно емоционален јазик може да бидат знаци на недоверлива содржина.

Активност: Вежба за анализа на извори

- **Изберете новински напис** од доверлив извор и еден од непозната веб-страница или социјална мрежа.
- **Проценете:** Побарајте ги следниве елементи во секој напис: јасни податоци за авторот, наведени реномирани извори, неутрален јазик и јасно наведен датум на објава.
- **Дискутирајте:** Како овие фактори влијаат врз вашата доверба во секој од написите?

Препознавање на кликбејт и манипулативен јазик

Кликбејтот користи претерани или наведувачки наслови за да привлече внимание, често ставајќи акцент на шок-вредноста наместо на точноста.

Примери за кликбејт:
„Нема да верувате што кажа овој политичар!“
„Овој едноставен трик ќе ви го промени животот!“

Како да препознаете кликбејт

- **Претеран јазик:** Внимавајте на фрази како *„шокантно“*, *„неверојатно“* или *„никогаш нема да погодите“.*
- **Емоционални тригери:** Ако насловот се обидува да ве шокира или налути, веројатно станува збор за кликбејт.
- **Нејасни или нецелосни наслови:** Добар медиумски наслов јасно кажува за што станува збор во текстот.

Активност: Идентификувај кликбејт

- **Прегледајте листа со наслови** и одлучете кои од нив најверојатно се **кликбејт.**
- **Дискутирајте:** Како еден кликбејт наслов може да влијае врз нечие мислење за одредена тема?

Примена: Анализа на пример од реалниот свет

Изберете објава од социјалните мрежи или напис за актуелна тема. Анализирајте ја со одговарање на следниве прашања:

- **Кој ја создал содржината** и која би можела да биде неговата намера?
- **Кој јазик и какви визуелни елементи** се користат за обликување на пораката?
- Кои **гледишта** се вклучени, а кои се изоставени?

Пример:
Погледнете објава од инфлуенсер што промовира производ.
Дали инфлуенсерот е транспарентен во врска со спонзорството?
Кој јазик или какви слики го прават производот да изгледа привлечен?

Чек-листа за критичко читање на медиуми

За да ви помогне во секојдневниот живот, користете ја оваа чек-листа секогаш кога читате или гледате медиумска содржина:

- **Проверете го изворот и авторот:** Дали станува збор за доверлив извор?
- **Идентификувајте ја целта:** Дали содржината има за цел да информира, забавува, продава или убедува?
- **Внимавајте на емоционални тригери:** Дали се обидува да ве шокира или налути?
- **Барајте изоставени гледишта:** Дали недостасува некоја страна на приказната?
- **Проверете ја информацијата:** Користете веб-страница за проверка на факти или побарајте дополнителни написи на истата тема.

Заклучок

Критичкото читање е вештина што ви овозможува промислено и самостојно да се движите низ медиумскиот пејзаж. Со разбирање на намерата и перспективата зад пораките, ќе бидете подобро подготвени да донесувате информирани одлуки и да избегнувате манипулација.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- How to Read Political News the Right Way
  Оваа статија од списанието Glamour нуди практични совети од експерти за критичко читање на политички вести, нагласувајќи ја важноста на вкрстената проверка на повеќе извори и препознавање на емоционални тригери во медиумите.
- Reading Media Texts
  Подетален поглед кон медиумските текстови воопшто и кон клучните концепти што стојат во основата на медиумската писменост. Секогаш кога некој медиумски производ се чита, дискутира или создава, треба да се земат предвид некои аспекти од клучните концепти – конструкција, текст, публика и продукција.
- ”Strategies for Critically Analyzing Media Messages" by Fiveable
  Научете да ги преиспитувате претпоставките, да проценувате докази и да разгледувате алтернативни перспективи при анализирање на медиумски пораки.
- BBC Media Literacy Strategy
  Краток документ за критичка анализа и проценка на медиумска содржина, прилагоден за ученици од сите возрасти.

Лекција 14

Анализирање на новинарски написи

Во денешно време, луѓето се опкружени со голем број вести, поврзани со различни теми од нивен интерес. Сепак, многу е важно, особено кога станува збор за чувствителни теми, да се знае како правилно да се читаат и разберат вестите. За таа цел, од суштинско значење е луѓето да имаат вештини за препознавање на точноста и релевантноста на изворот и текстот, како и да читаат критички и да ја анализираат содржината на написот. Овие вештини се неопходни бидејќи обработката на информациите е основа за понатамошните постапки на луѓето, особено во врска со темите што ги читаат.

Кога зборуваме за критичко читање, тоа може да се дефинира како „активен начин на читање. Тоа е подлабока и покомплексна вклученост во текстот. Критичкото читање е процес на анализа, толкување и, понекогаш, евалуација. Кога читаме критички, ги користиме нашите вештини за критичко размислување за да го преиспитаме и текстот, и нашето сопствено читање на него.“ (Duncan)

За таа цел, важно е да се разгледа: како е структуриран новинарскиот напис, кој е изворот што ја споделува веста, што од споделените информации е релевантно и потврдено, и што претставува нечие мислење.

Затоа, овој учебник обезбедува кратки информации за: структурата на новинарскиот напис, елементите на написот, релевантноста на изворите и доказите, и разликувањето помеѓу мислења и факти.

Структура и елементи на новинарски напис

Постојат различни структури што може да се користат при изработка и пишување на релевантен и сеопфатен новинарски напис.

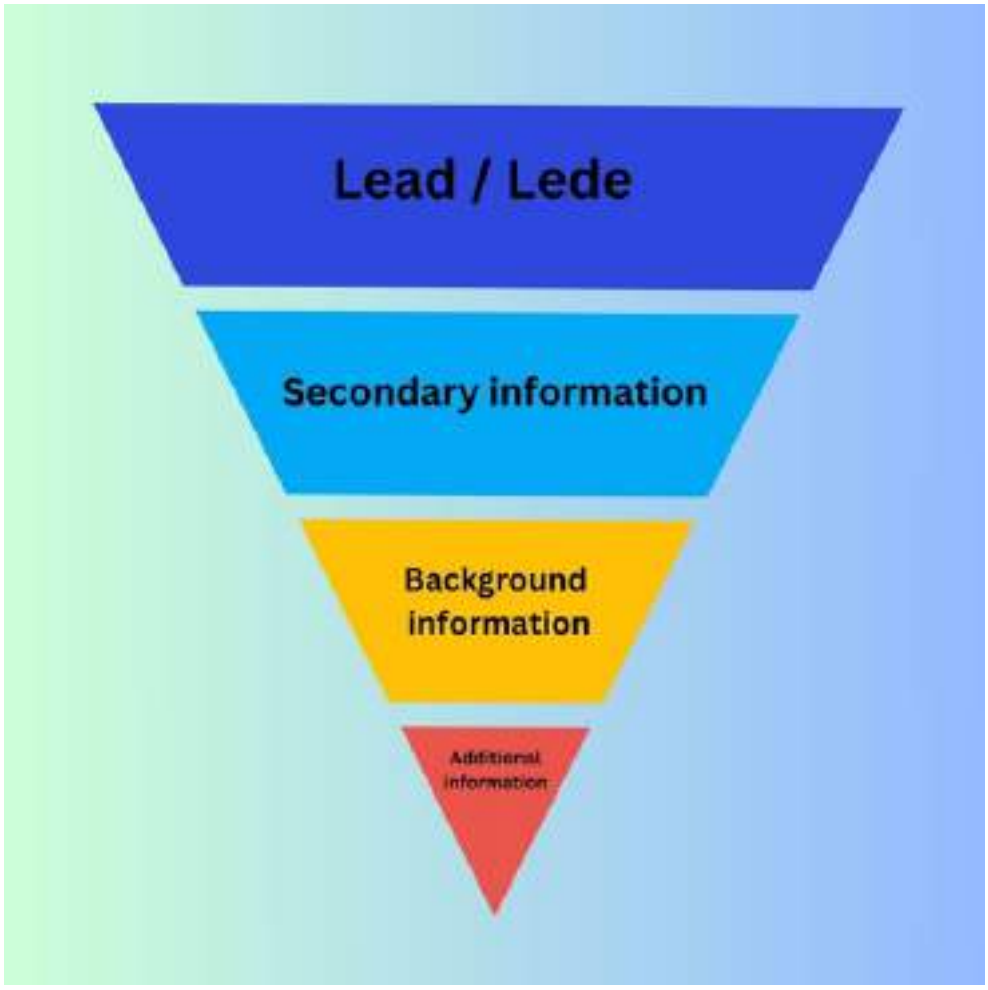
Сепак, денес најчесто користена и најпозната структура на новинарските написи е таканаречената „превртена пирамида“.

Структурата на превртената пирамида го претставува составот на веста од најважните кон најмалку важните информации (види University of Hull 2024; Telg & Lundy 2015).

Оваа структура најмногу се користи со цел прво да го привлече вниманието и фокусот на читателот, а потоа постепено да обезбедува дополнителни информации што ќе го разјаснат целиот текст на веста.

Структурата на превртената пирамида во новинарството се објаснува на следниот начин:

- Се започнува со главниот пасус, познат како лид. Овој пасус е краток и содржи најважните информации за веста и главната поента на приказната;
- Потоа следи второстепената информација. Таа вклучува понатамошно објаснување на лидот со дополнителни статистички податоци и други релевантни факти;
- Следниот дел од пирамидата содржи информации за позадината. Тука се опфатени сите настани и околности што довеле до главната поента/настан на веста;
- Како последен дел се јавува дополнителната информација. Тоа се сите податоци што ја поддржуваат главната приказна, а не биле претходно објаснети.

Сите горенаведени делови од превртената пирамида исто така содржат неколку елементи на кои треба да дадат одговор.

Имено, оваа структура за пишување вести треба да одговори на „петте W и едно H“ (види *Основи на новинарско пишување).*

Станува збор за прашања преку кои новинарскиот напис треба да ги даде информациите што ќе овозможат целосно разбирање на темата или настанот.

Поточно, новинарскиот напис треба да даде одговор на следниве прашања:
Кој? Што? Кога? Каде? Зошто? и Како?

Некои автори што се занимаваат со овие прашања сметаат дека во делот на лидот треба да бидат понудени најважните информации поврзани со написот, а потоа да следуваат второстепените информации.
Сè на сè, за новинарскиот напис да биде релевантен, тој треба да следи одредена структура за презентирање на информациите, при што се нагласуваат најважните информации на почетокот, и се додаваат сите релевантни извори што треба да го следат текстот.
Овие факти што следуваат се многу важни и придонесуваат за критичко читање кај читателите, нудејќи им факти што ќе им послужат за понатамошно размислување за податоците претставени во написот.

Проценување на извори и докази

Лажните вести стануваат сè почести денес, па оттука постои потреба од критичко читање за да се избегне нивно пошироко споделување или постапување врз основа на такви информации. Затоа, способноста да се препознаат релевантните извори и докази е од суштинско значење.

Лажните вести стануваат сè почести денес, и постои потреба од критичко читање со цел да се избегне нивното пошироко споделување или постапување врз основа на такви информации. Затоа, способноста да се препознаат релевантните извори и докази е од клучно значење.
Еден од начините како да се открие и процени вистинскиот извор и доказ е механизмот SIFT, создаден од Мајк Кофилд (види: *Evaluating News Resources).*

SIFT е акроним што означува:

Stop (Стоп)

Investigate the Source (Истражи го изворот)

Find better coverage (Побарај порелевантен или поверодостоен извор на информација)

Trace claims, quotes and media to the original context (Проследи ги тврдењата, цитатите и медиумската содржина до нивниот оригинален контекст

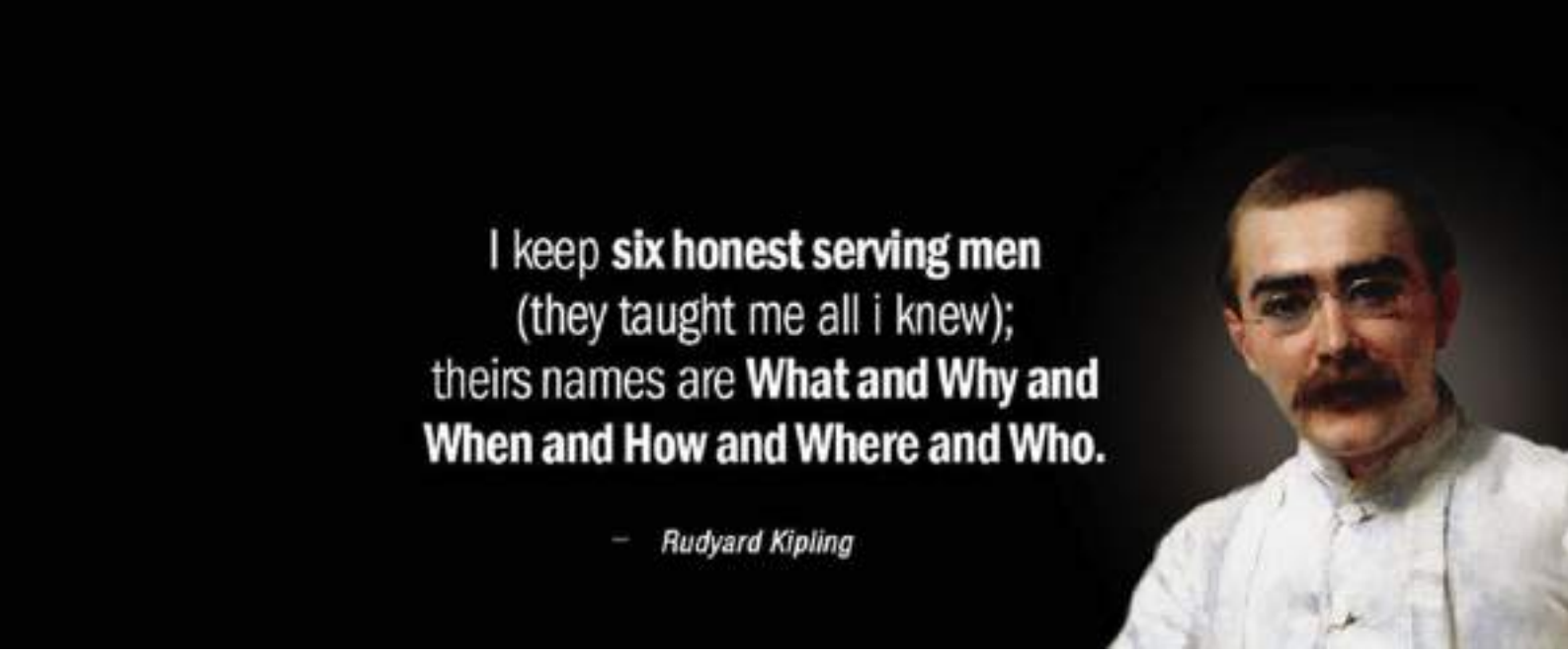
Со следење на методологијата SIFT, целта е читателот да биде оспособен да го преиспита изворот од кој ја добива информацијата; да размисли колку тој извор е релевантен и дали може да му се верува или не; да биде во можност да побара други извори кои ја обработуваат истата вест, и да анализира колку презентираната информација се совпаѓа со реалната ситуација и точноста на оригиналните податоци.

Разликување помеѓу вест и мислење

Од погоре опишаната структура на новинарскиот напис и интерпретацијата на доказите, јасно се гледа дека кога зборуваме за разликата помеѓу вест и мислење, всушност правиме разлика помеѓу факти и мислења.

Веста се базира на факти кои можат да се проверуваат и потврдат како точни, што не е случај со мислењата. Мислењата се дефинираат како лични ставови, гледишта и проценки на авторот кој го пишува одредениот текст во врска со темата што се разработува во текстот. Во однос на вестите, тие се сметаат за фактички затоа што нивната аргументација се потпира на проверени податоци што „[…] одговараат на прашањата: кој, што, каде, кога, зошто и како […]“ (види Izen 2021).

Разликувањето помеѓу вест (факт) и мислење е суштинско за развивање критичко читање и им помага на читателите подобро да го разберат вистинскиот контекст на темите што ги читаат. Дополнително, оваа разлика му овозможува на читателот да ги преиспита изложените мислења и да не ги прифаќа како апсолутна вистина.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- Jennifer Duncan, (no date), "Reading critically"
  Леток – Центар за пишување, Универзитетот во Торонто Скарборо
- *University of Hull (2024),* "Public communication: Newspaper Article"
- Ricky Telg & Lisa Lundy, (2015), "News writing for print"
  IFAS Екстензија – Универзитет на Флорида
- The George Mason University Writing Center (2024) "News Writing Fundamentals"
  Универзитет Џорџ Мејсон
- *Rutgers University Libraries (2024) "*Evaluating News Resources*"*
- Spencer Izen (2021) "News Vs. Opinion Vs. Analysis", *The Griffins` Nest*
- New York News Publishers Association, (no date),
  "Understanding News Media: Fact vs. Opinion"

Лекција 15

Глобални перспективи за вести

Новинарското известување значително се разликува ширум светот, обликувано од политички, културни и економски контексти. Разбирањето на овие разлики е клучно за стекнување добра перспектива за глобалните настани. Ќе истражиме како вестите се пренесуваат различно низ различни земји, како политичкото и културното опкружување влијаат врз новинарството, како и улогата на меѓународните новински агенции. Целта е читателите да се стекнат со алатки за критичка евалуација на вестите од глобална перспектива.

Компаративна анализа на вести во различни земји

Новинските организации во различни земји функционираат во рамки на различни системи, кои влијаат врз начинот на кој се известува за настаните. Овие системи вклучуваат регулаторни околности, степен на слобода на медиумите и новинарски стандарди.

Соединети Американски Држави
САД имаат високо конкурентен медиумски пејзаж, со силна традиција на истражувачко новинарство и слобода на печатот. Сепак, појавата на пристрасни медиуми, како *Fox News* и *MSNBC* придонесе за поларизирана медиумска средина.

Обединето Кралство
Британските медиуми се познати по комбинација од јавни сервиси и комерцијални медиуми. *BBC*, финансиран од јавноста, е препознатлив по неутрално и детално известување. Наспроти тоа, таблоиди како *The Sun* се познати по сензационалистички приказни.

Кина
Во Кина, медиумскиот пејзаж е во голема мера контролиран од владата. Државните медиуми, како Xinhua News Agency и *China Daily* пренесуваат информации што се усогласени со политиките на владата, додека независното новинарство е строго ограничено.

Русија
И во Русија, медиумите доминираат со државно контролирани извори, како што се *RT (Russia Today)* и *Sputnik*. Овие медиуми често го рефлектираат владиното гледиште, а опозициските медиуми се соочуваат со цензура.

Индија
Индиските медиуми се многу разновидни, со илјадници новински куќи што опслужуваат популација од над 1,4 милијарди луѓе. Иако постои слобода на печатот, политичките и корпоративните интереси имаат значително влијание, што предизвикува загриженост за пристрасно известување во медиуми како Times of India и *NDTV*.

Споредувањето на овие медиумски средини ја истакнува различноста во известувањето ширум светот. Додека некои земји уживаат слобода на медиумите, други се соочуваат со цензура и политичка контрола, што може да го смени наративот за глобалните настани.

Влијание на политичкиот и културниот контекст врз новинарското известување

Политичките и културните контексти не само што влијаат што ќе се известува, туку и како ќе се известува. Новинарите низ целиот свет мора да се снаоѓаат во различни услови на владино мешање, очекувања на јавноста и културни норми.

Владина контрола и цензура

Во земји со авторитарни режими, како Северна Кореја или Саудиска Арабија, вестите се строго контролирани од страна на владата. Новинарите се соочуваат со сериозни ограничувања, а критичките ставови се потиснуваат. Наспроти тоа, демократии како оние во Западна Европа често имаат силни заштити за слободата на медиумите, иако политичките и корпоративните влијанија сè уште можат да влијаат врз начинот на известување.
На пример, организации како Reporters Without Borders следат слобода на медиумите на глобално ниво, обезбедувајќи годишен Индекс на слобода на медиумите, кој ги истакнува земјите каде новинарството е најограничено или каде што најмногу напредува.

Културни норми и вредности

Културните фактори играат значајна улога во обликувањето на фокусот и тонот на новинарското известување. На пример, западните медиуми често нагласуваат индивидуални слободи и човекови права, додека во многу азиски земји вестите може да ја приоретизираат колективната благосостојба и националната стабилност. Во Јапонија, медиумите како NHK World се познати по смирено и воздржано известување, што ги рефлектира пошироките културни вредности на хармонија и општествена одговорност.

Слично на тоа, во многу африкански земји, локалните новински агенции стават акцент на известување засновано на заедницата и се фокусираат на развојни прашања како што се образованието, здравството и инфраструктурата, одразувајќи ги непосредните грижи на нивните општества.

Меѓународни новински агенции и нивното влијание

Меѓународните новински агенции играат критична улога во обликувањето на глобалниот проток на информации. Овие агенции често ја поставуваат агендата за тоа што ќе се известува во помалите земји и локалните медиуми.

Reuters

Една од најголемите меѓународни новински агенции, Reuters има седиште во Обединетото Кралство и има репутација за објективно и неутрално известување. Бидејќи има глобален дострел, многу помали медиумски организации се потпираат на Reuters за меѓународно покривање.

Associated Press (AP)

AP е новинска агенција со седиште во САД, која обезбедува вести за медиуми ширум светот. Функционира според кооперативен модел, што ѝ овозможува нејзината содржина да се синдикира низ илјадници медиумски куќи. AP има значително влијание врз глобалното новинарство, бидејќи често служи како примарен извор на меѓународни вести за помали организации.

L'Agence France-Presse (AFP)

AFP е француска новинска агенција со силно присуство во Европа и Африка. Позната по мултијазично известување, AFP ги покрива глобалните настани од изразено европска перспектива, често фокусирајќи се на прашања за човекови права, конфликти и климатски промени.

Al Jazeera

Со седиште во Катар, Al Jazeera прерасна во еден од главните актери во меѓународното новинарство, особено на Блискиот Исток. Нејзиното известување често ги предизвикува западните наративи, нудејќи поинаква перспектива за глобалните конфликти, особено во арапскиот свет.

Овие агенции имаат длабоко влијание врз глобалните медиумски наративи. Помалите медиуми или оние со ограничени ресурси често преобјавуваат содржини од овие агенции, што значи дека начинот на кој вестите се прикажани од организации како Reuters или AP може да го обликува јавното мислење низ целиот свет.

Известувањето за вести ширум светот е под влијание на разновидни фактори, вклучувајќи политички, културен и економски контекст. Компаративната анализа открива значајни разлики во начинот на кој се обликуваат вестите, додека меѓународните новински агенции имаат силно влијание врз глобалните медиуми. Со разбирање на овие динамики, ние, како читатели, можеме подобро да ја цениме разновидноста на новинарски перспективи и критички да се вклучиме во следење на глобалното известување.

ДОПОЛНИТЕЛНИ РЕСУРСИ

- World Press Freedom Index

  Објавен од Репортери без граници, овој индекс ги споредува нивото на медиумска слобода што ја уживаат новинарите во 180 земји и територии, обезбедувајќи сеопфатен преглед на глобалната слобода на медиумите.

- The Evolution and Impact of News Agencies on Global Journalism

  Овој текст ја разгледува улогата на меѓународните новински агенции во обликувањето на глобалното новинарство, со акцент на нивното влијание врз дистрибуцијата на вести и содржината.

- Exploring the Evolution and Role of News Agencies

  Во овој блог ќе ја истражиме историјата, функциите и значењето на новинските агенции во современата масовна комуникација.

MEDIActive
YOUTH
BALKANS

MEDIActive Youth: Informing the Balkans Project

Co-funded by
the European Union